

METİN TENKİDİ VE MÜŞKİL HADİSLER

Yrd.Doç.Dr.İbrahim BAYRAKTAR

GİRİŞ

A-TENKİD, TARİHİ ve ÇEŞİTLERİ

1- Tenkid:

İslam'da yazılı eserlere ve güzel sanatlara karşı tenkid kapısı açık tutulduğu gibi, yüksek mevkiye sahip olan idarecilere dahi tenkid kapısı açık tutulmuştur. Bu tenkidden maksat ise yanlışları göstermek, düzeltilmelerini temin etmektir. Tarih boyunca İslam âlimleri, gördükleri kusurları çeşitli şekillerde yazdıkları reddiye, şerh ve mektuplarla düzeltmeğe çalışmışlardır.

Biz bu çalışmamızda şerh usulünü ve reddiye tarzını değil, tenkid yapılırken dayanılacak esasları, değerlendirmede itibar edilecek ölçüleri ve ölçü olup olmayacak esasları inceleyeceğiz. Burada tenkid mevzu edilen metinler, hadis metinleridir; ölçüler de, onların karşılaştırıldığı ilim ifade eden ölçülerdir.

Tenkid kelimesini iyi ile kötüyü ayıklama manasında yani nakd ve intikad manasında kullanarak, önce onun ilmi araştırmalar yönünden tarifini verecek, daha sonra ilimlere uygulanırken kazandığı diğer manalarını kaydedeceğiz.

Asırlar öncesinde kaleme alınıp, sonraki nesillere aktarılması istenen fikir ve görüşlerin doğru olarak ulaşma işi, ancak müelliflerinin kendi kelimelerini, cümlelerini tesbit etmekle mümkün olabilmektedir.

Asli ifadelerinin tesbiti de, ancak **metin tenkidi** yoluyla sağlanabilmektedir. Batıda bu metoda textual criticism, textcritik ve textcritique gibi adlar verilmektedir. Arapça karşılığı olarak da tahkiku'l-mutun, tahkiku'n-nusus, nakdu'n-nusus şeklinde ifadeler

mevcuttur. Bu suretle hazırlanıp, yayınlanan neşirlere de tenkidli neşir, edisyon kritik adları verilmektedir.

Metin tenkidinin umumi tarifi şöyle yapılmaktadır:

"O, esas nüsha metnini veya o metne en yakın bir metni ortaya koymak maksadıyla yapılan bir ameliyedir¹. Bu umumi tariftten sonra onun başlıca tarih, hadis ve diğer ilimlere uygulanırken kazandığı manaları gözönünde tutarak, değişik ve hususi tariflerini de kaydedeceğiz.

2-Tarihçe:

Eski Latin metinlerini ortaya çıkarmak için batıda geliştirilen metod, Osmanlılar devrinde hâmişlere ve hâşiyelere, doğru olan kelime ve cümleleri not etmek suretiyle yapıldı. Ayrıca yazma nüshaları kendi aralarında karşılaştırıp icâze, kıraat ala's-şeyh ve benzeri metodlarla müelliflerin asıl metinleri bulunmaya çalışıldı. Bugünkü anlamda metin tenkidî, ülkemizde 1950 yıllarına doğru girmiştir.

Diğer taraftan hadisciler, gerek senedin gerekse metnin doğru kelimelerini bulabilmek için çok kıymetli usuller ortaya koymuşlardır. Mesela İmam Müslim (ö. 261/874), birden çok hadiscinin bir hadisin aynı metnini rivayet etmesi halinde, tercih ettiği hadiscinin lafzını yazmış; ve onu belirtmek için de "ve'l-lafzu li fulân" ibaresini kullanmış ve diğer hadiscilerin ise senede isimlerini yazmakla yetinmiştir. Ayrıca hadis râvilerinin değişik lafızlarını birleştirdiğinden de ise "tekârabâ" lafzını kullanmıştır. Yine sened aynı, metinler farklı ise "ve bi'l-isnad", yani aynı malum senedle değişik metin zikredilecektir, manasındaki lafzı kullanmıştır. Sened farklı, metin aynı ise sened zikredildikten sonra "mislehu", "nahvehu" yani önceki metin gibidir, şeklinde ifadeler kullanır. Senedin daha başka varyantı varsa, bu varyantın evveline "Ha" harfini yazmıştır. Manası tahvil demektir. Bu ise senedin ikinci bir rivayet zincirini oluşturmaktadır².

¹ Kavakçı, Yusuf Ziya, İslam Araştırmalarında Usul, s. 80-82, Ankara 1976.

² Daha fazla bilgi için bkz. Müslim es-Sahih, I, 46,71,73,95, Beyrut tsz. ; Çakan,

3-Çeşitleri:

Tenkid, kullanıldığı sahalara göre ölçü edinmiş ve ona göre yapılan tariflere sahip olmuştur. Mesela, akla muhalif görülen bir hadis metninin sahih olup olmadığını tesbit etmek için aklı selim, aklın bedâhet derecesindeki ilkeleri ölçü alınır. Bunun gibi dîni naslara ve müsbet ilme zâhîren muhalif düşen metinler için de, dîni naslar ve müsbet ilim esas ve ölçü yapılır. Bu itibarla tenkid ölçüsü yeni tarifler kazanmış olur. İlerde bu tariflere yer verilecektir. Bu arada tenkidin uygulandığı ilimlerle, hadis tenkidinin çeşitleri üzerinde ayrıntılı bilgiler vermekte sayda olacağı kanaatindeyiz.

Modern tarih ve ona tâbî olan hadis, başlıca iki tenkid metodu kullanmıştır:

a)- Dış Tenkid:

Metnin kaynağının doğruluğunu araştırmak, dış tenkid demektir. Kaynak yazılı belgeler, çeşitli kalıntılar v.s. olabilir. Yazılı metin ise ne zaman ve nerede yazıldığı, yazarının olayı bizzat görüp görmediği; sözlü bilgi ise kimden ve ne zaman duyduğu araştırılır. Hadislerin kaynağı, sahabeyle ait sahifeler ve onlardan dinlenen haberlerdir. Sahabe "udul" sayıldığı için "sikalık" yönünden incelenmeleri gerekmezse de, ikinci nesilden olan Tabiîn'e cerh ve tadil prensipleri uygulanmıştır.

b)- İç Tenkid:

Muhtevanın tenkidi olan iç tenkid, iki kısma ayrılmaktadır:

1- Selbî Tenkid:

Selbî tenkid, müellif ve râvinin sikalı, cerh ve tadil prensiplerine, kesin ilim ifade eden ölçülere göre değerlendirilir. Netice itibarıyla de bu tenkid, iki kısma ayrılmış olmaktadır:

Birincisi, müellif veya râvinin dürüst olup olmadığı, herhangi bir menfaat veya baskının altında bulunup bulunmadığı, haberinin

alındığı zaman ve mekanın tesbiti yapılmaya çalışılır. Haberinin değerlendirilmesi de bunlara göre yapılır.

Hadis nakleden râvilerde bu şartlarla birlikte, râvinin Allah'ın emirlerini tutup tutmadığı, haramlardan kaçınıp kaçınmadığı, kişiliğine zarar veren bir davranışa sahip olup olmadığı iyice araştırılır.

Diğer taraftan râvinin akli dengesi, hafıza gücünün durumu da incelenir³. Hadisciler buna zabt derler⁴. Adalet de olduğu gibi zabt hususunda da hadisciler daha titiz davranmışlardır. Ulumu'l-Hadis kitaplarında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Selbi tenkidini ikinci kısmı da, tarih ve hadis metnini konu edinmektedir. Ancak bazı ilim adamları, bunu tenkid isminden ziyade **Muaraza** (karşılaştırma, asla vurma) ismiyle işlemişlerdir. Biz bu tenkid şeklini çalışmamızda mevzu ederek, adına metin tenkidi diyoruz. Hadis metinlerini, karşılaştırdığımız esasları da tenkid ölçüsü olarak kullanacağız.

2-Müsbet Tenkid:

Bu tenkid, tarihi metnin kaynağını ortaya koymak, manasını idrak etmek maksadıyla o metni tahlil etmektir. Bu sebeble kaynağı açıklamak için şu hususlara önem vermek gerekir:

1-Bazı kelimeler asırların geçmesiyle değişik manalar kazanırlar. Tarihçi bu durumu ve asrındaki kelimelerin hangi manalarda kullanıldığını bilmelidir.

2- Kullandığı dilin lehçelerini de bilmesi gerekir.

3- Yazarların üslupları yani ifade tarzları farklı olabilir. Bunu da bilmek gerekmektedir.

³ Polat, Selahattin, Hadiste Metin Tenkidi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 114-115, Kayseri 1989; Togan, Zeki Velidi, Tarihte Usul, s. 83-84, İstanbul 1985; bkz. İç Tenkid için Togan, a.g.e. s. 97-100.

⁴ Bkz. tarihi olayları nakledenlerde aranan hususlarla, râvilerde aranan şartları mukayese için, el-Cezâiri, Teveihü'n-Nazar, s. 25-33, Beyrut tsz.

Hadisleri yazma ve bir araya cem (tedvin) gayretleri, Emevi Halifesi Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/ 719)'in valilerine yazdığı emir-nâmeleriyle resmîyet kazanmıştır. İbn Şihab ez-Zuhri (ö. 124/741)'nin, halifelerin isteğine uyarak yazdığı defterleri, Ömer b. Abdilazîz tarafından istinsah ettirilerek büyük İslam şehirlerine gönderilmiş ve muhafaza altına alınmıştır⁷.

Daha sonraları bütün hadisleri toplamayı hedef alan müsnedler, musannefler vücuda gelmiştir. Onlardan istinsah (çoğaltma), ıktıbas (alıntı) suretiyle yazılanlardan günümüze kadar gelenler olduğu gibi, bazı eserlerin orijinalleri de gelmiştir. Günümüzde kütüphanelerde ki yazmalara yönelik ve onların asıl metinlerini ortaya çıkarma faaliyeti görülmektedir. Bunlar takdire şayan çalışmalardır. Bu vesile ile Muhterem Muhammed Hamidullah'ın, Ebu Hüreyre (ö.58/696)'nin Hammam b. Münebbih (ö. 138/755)'e yazdırdığı sahifesinin orjinal metnini ortaya çıkarmasını şükranla yadedereziz. Ayrıca Zeyd b.Ali (ö. 122/ 740) 'nin el-Mecmuu'l-Fikhî adlı eseri de elimizde mevcuttur.

Yemen'in muhaddisi Ma'mer b. Râşit (ö. 152/769)'ın Camlî, ve Medine'nin büyük âlimi İmam Malik (ö. 179/795) 'in Muvatta'ının hem bir fıkıh hemde bir hadis mecmuası olarak bin yıldan beri istifadelerimizde bulunduğu bilinmektedir.

Sünnetle ilgili birinci asrın ikinci yarısında ve ikinci asırda telif edilen bazı eserlerin orjinallerinin bize kadar gelmesi, Goldziher ve diğer müsteşriklerin sünnetin üçüncü asırda yazıldığını iddia edip, ortaya sürdükleri görüşlerinin yanlış olduğunu açıkça göstermektedir.

Burada kısaca kaydedelim ki, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve Cemal, Siffin savaşlarıyla meydana gelen siyasi mücadele, Haricilik ve Şia mezheplerinin doğmasına imkan vermiştir. Bu dönemde Şia, görüşlerini takviye için ilk olarak İslam tarihinde hadis

1992 .

⁷ el-Azemî, Muhammed Mustafa, Dirasetün fi' Hadisi'n-Nebevî, I, 71-74 ; M. Accâc el-Hatîp, el-Muhtasarü'l-Veciz fi Ulumu'l-Hadis, s. 76-78 , Beyrut 1987 .

4- Tarihi ibareleri, nasları gözönünde tutarak elindeki metnin kelimelerini, tefsir edebilmelidir.

Aynı prensiler, hadis rivayet eden râviler ve metinleri için de geçerlidir. Bu tür açıklamaları şârihler, Garîbû'l-Hadis kitapları ve büyük Arapça lügatlar yapmaktadırlar. Daha fazla bilgiler için onlara bakmak gerekmektedir.

B- HADİSLERİN KORUNMASI VE YAZILMASI

İslamın birinci derecede esaslı olan Kur'an-ı Kerim'in korunacağını "Zikri (Kur'an-ı) biz indirdik, elbette biz onu koruyacağız" (Kur'an, el-Hicr, 9) âyeti ilan ederken; başka bir âyette de "Sana zikri indirdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin" (Kur'an, en-Nahl, 44) buyurularak, Hz. Peygamberin beyan etmekle vazifelendirildiğinden söz edilmektedir. Şüphesiz ki, O'nun beyanı söz ve fiillerden ibarettir. Kur'an'ın korunma teminatı elbette Hz. Peygamberin beyanını da ihata edecektir. Aksi takdirde O'na verilen beyan işi yerine getirilmiş olmayacaktır.

Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri, peygamberliğinin ilk günlerinden itibaren dost ve düşmanının dikkatini çekmiş, alaka duyulmuş ve bu durum, onların tesbitine imkan vermiştir. Esasen "Resulullah'da sizin için güzel örnek vardır..." (Kur'an, el-Ahzab, 21) âyeti de bu tesbiti gerekli kılmaktadır. Daha önce de açıklandığı gibi, hayatı boyunca az bir kısmı yazılan, ancak müzakere konusu olup tatbik edilen sünnet, O'nun vefatından sonra da örnek alınmıştır. Sünneti neşretmeyi kılıç tehdidi altında da olsa yapma imkanı bulduğu takdirde yapacağını söyleyen Ebu Zerr⁵ ve hayatlarını hadisin bir araya getirilmesi ve neşrine vakfeden İbn Ömer (ö. 73/ 692), Ebu Hüreyre (ö. 59/ 678) ve Hz. Aişe (ö. 58/ 677) gibi büyük muhaddislerin gayretleriyle sünnet neşredilmiş, bilahere yazılmış ve muhafaza altına alınmıştır.

İkinci neslin (Tabiinin) büyük muhaddisleri de, aynı yolu takip etmiş, hatta Tabi'in yanında hadislerin yazıldığı büyük formalar teşekkül etmiştir⁶.

⁵ el-Buhârî, İlim, 11, İstanbul 1315 H .

⁶ el-Azemi, Muhammed Mustafa, Dirasâtün fi'l-Hadisi'n-Nebevî, I, 92-112, Beyrut

uydurma faaliyetini başlatmıştır. Bunlarınkarşısına cerh ve tadil ilmi, sened ve metin tenkidinin esasları çıkarılmış ve tatbik edilmiştir. Şimdi elimizde hadis rivayeteden bütün âlimlerin sîretleri, cerh ve tadil ile ilgili büyük eserler bulunmaktadır.

C- HADİSLERİN HAYATA TATBİKİ

Hareket ve davranışları ve bir cümle hayatı Kur'an'ın tatbikinden ibaret olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ın ifadesiyle "... Yüce ahlaka sahipti." (Kur'an, el-Kalem, 4); O, aynı zamanda insanlık için en güzel örnekti". Nitekim, "Resulullah da sizin için güzel bir numune-i imtisal vardır..." (Kur'an, al-Ahzab, 21) âyeti de bunu ifade etmektedir.

Darü's-Sünne adını alan Medine'de bir hayat tarzı haline gelen Hz. Peygamber'in davranışları, örnek alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber, Kur'an'ın hayata tatbikinin en güzel meyvelerini vermiştir.

İşte bu sebeble Medine'nin yetiştirdiği meşhur âlim İmam Malik, "Benim nazarımda Medine'nin tatbikatı ve âdeti meşhur sünnet mertebesindedir." demiştir.

Yaşanarak bize kadar gelen nice İslami örf, âdet hatta ibadetler vardır ki, tarihin hiç bir döneminde kopukluğa uğramış değildir⁸. Böylece de manevî mütevatır derecesine çıkan bu manevî miraslar, nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu İslami gelenek, İslami bir çok âdetin tezahürü, sünnetin yazılı metinlerinin yanında nesilleri birbirine bağlayan manevi bir harc olarak korunmuştur. Hatta bu bilgiler, ikinci asırda Hanefi müctehidleri tarafından kitaplara kaydedilmiştir.

⁸ Nitekim 1917 Bolşevik İnkılabında Ruslar, Ortaasya da tarihin bir benzerini görmediği zulümler, katliamlar yapmışlar , insanlardan 73 yıl mütemadiyen İslam fikrini sökü� atmak istemişlerse de , bunda muvaffak olamamışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- METİN TENKİDİ

Bu başlıkla hadis metinleri ve tenkidi kastedilmiştir.

Hadis, sonraları müradifi olarak kullanılan sünnet, Hz. Peygamber'e ait hertürlü haberlere denmiştir. O, Resulullah'ın yaşadığı hayat tarzı ve bir bakıma Fatiha suresinde zikredilen sırâtı müstakim, yani dosdoğru yoldur. Bu yol, İslam nimetine ve her çeşit ihsana müstehak olan Hz. Peygamber'in ve ashabının yolu olup, Hıristiyan ve Yahudi yoluna ve onların hayat tarzına muhalıdır.

Tarihde Hz. Peygamber gibi hayatının bütün yönleri tefarruatıyla belirlenip, nakledilen bir başka kimse görülmemiştir. O'ndan iştilen, nakledilen haberlerin esası Kur'an'dadır. Zira O'nun hayatı Allah'ın istediği hayat tarzı ve Kur'an'ın tatbikatından ibarettir. Hadisin, Hz. Peygamber'den suduru sırasında çoğunun yazıya geçirilmediği, hafızalarında tutacak kişilerin beşeri anzalarla, nısyanla malül olduğu, hatta (Kur'an, Taha, 15) iftira ile karşılaşmış bulunduğu bilinmektedir.

Bu sebeble **metin tenkidi** (Nakdül-Metin) yapılması, cerh ve tadil ilminin prensiplerine, vurularak metinlerinin ayıklanması, daha açık olarak sahih, zayıf ve mevzu olup olmadıklarının tesbit edilmesi gerekmektedir. Buna aynı zamanda iç tenkid de denmektedir.

A-SÜNNET ve TENKİDİ:

Sünnet bir ıstılah olarak, el-Hatib el-Bağdadî (ö. 463/1071)'den sonra gelenler tarafından, hadisle müteradif bir manada kullanılmıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber'e nisbet edilen her habere, sünnet denir.

Sünnet, mahza hayır olarak indirilen Kur'an'ın yanında, onu açıklayan ve hüküm ortaya koyan dinin ikinci derecede kaynağı ve dinî hayatın bir tezahürüdür.

Sünnete ittiba etmek, sıratı müstakime girmekle; muhalefet de gazaba uğrayan Yahudi, sapıklıkta devam eden Hıristiyanların yolunu takip etmekle gerçekleşir (Kur'an, el-Fatıha, 6,7).

Gerek Hz. Peygamber'e haset eden Ehl-i Kitap (Kur'an, el-Bakara, 109) ve atalarının yolundan gittüklerini söyleyen müşrikler (Kur'an, ez-Zuhruf, 22), gerekse de Hz. Peygamber'i kendisine vahiy gelmeyen bir beşer olarak telakki eden maddeci ve müsteşrikler (Kur'an, el-Furkan, 7-8), sıratı müstakimin haricinde kalmışlardır.

Ümmetin vasat ölçüsünü (Kur'an, el-Bakara, 43) kaybedip, ifrat ve tefride sapan, batıl teville meyleden (Kur'an, Al-i İmran, 7), Ehl-i bidat ve hak'dan uzak kalanlar da aydınlık yolunun dışına çıkmışlardır.

İnsanlara Kur'an'ı ve hikmeti yani sünneti öğreten Hz. Peygamber, beşer olma özelliğinin gereği yemiş, içmiş, beşer olarak yaşamış, evlenmiş hasta olmuş ve sıhhat bulmuştur⁹. Ruhani yönüyle de vahye mazhar olmuş, vahyin eseri olan Kur'an-ı Kerim'in bir tefsiri ve beyanı olan sünneti, her iki vasfın tecellisi olarak ortaya koymuştur. Ancak İslam'ın birinci derecede kaynağı olan Kur'an, ilk nazil olan âyetiyle birlikte yazılıp ezberlendiği halde, sünnetin yazılması ilk dönemlerde bazı durumlardan dolayı mahzurlu görülmüştür. Zira ilk ve yeni müslümanlardan bazılarının Kur'an-ı Kerim'in özelliklerini idrak edememeleri, aynı sahifeye yazılan hadisle karışmalarına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber "Benden bir şey yazmayınız, kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu silsin..." (Müslim, Zühd, 72) buyurmuştu. Bilahare bu karışma ihtimali kalkınca, Hz. Peygamber yazmaya müsade etmişti (Ebu Davud, İlim, 3)¹⁰.

İslam ümmeti, Hz. Peygamberin getirdiği her çeşit ilahi ahkâmı, fıkhi haberleri, nasih ve mensuhu, muhkem ve müteşâbihi,

⁹ Çakan, İsmail Lûtfi, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, s. 113-125, İstanbul, 1989.

¹⁰ Bundan dolayı el-Buhârî, yazdığı ilk ,sırf sahîh hadislerden müteşekkîl eserine " el-Camiu's-Sahîh el-Muhtasar min Umuri Resulillâhi ve Eyyamihî" ismini vermiştir (el-Aynî, Umde, I, 5, Beyrut, tsz.).

sünnetinden olan söz ve fiillerini, uyku ve uyanık halindeki davranışlarını, giyim ve kuşamını bilcümle bütün hayat tarzını tesbit etmişlerdir¹¹.

Ona nisbet edilen bu haberlerle ilgili çalışmalar, günümüze kadar iki kısma ayrılarak gelmiştir. Bunlardan hadis lafızlarının muhafaza ve naklinde hata edilmemesi, tedvin, tasnif, tahrir gibi çalışmalar birinci kısmını; rivayetlerin hakikatı, şartları, çeşitleri, ifade ettikleri ahkâm, râvilerin halleri, şartları, metinlerinin kısımları ile ilgili şeyler, metinlerinin izahı ve benzeri meseleler de ikinci kısmını meydana getirmiştir.

Bizim bu çalışmamız, mezkur ikinci kısmın içinde yer alıp cerh ve tadil ilmiyle ilgilidir.

Mevzumuzu ad olarak verdiğimiz **metin tenkidi** terkibinde yer alan tenkid kelimesi, dilimizde, genelde kusur ortaya koyma manasına gelmektedir¹². Ancak biz tenkid kelimesiyle nakd ve intikad manalarını kastedtiğimizi daha önce belirtmiştik. Buna göre tenkid, iyiyi kötüden ayırt etmek demektir. Nakd manasında kullandığımız tenkil kelimesinin hadis istilahındaki manası "Adil, sika, hafız ve mutkin râvilerle gafil, vehim sahibi, yalancı, yalan hadis nakleden râvileri ayırt etmek ve bunlardan makbul hadis rivayet edenlere **âdil**; reddi gerekli hadisleri rivayet edenlere de **cerh** hükmünü vermektir" şeklindedir¹³. Yalan hadis nakledenleri ayırt etmek, yani metnin sahih ve sakimini seçmek, metin tenkidinin konusu olmaktadır.

Buna göre, metin tenkidi sözüyle kısaca, **kesin ilim ifade eden dinî naslara, bedihi aklın prensiplerine ve müsbet ilmin kanunlarına aykırı düşen haberleri ayırtetmek ve mevzu(uydurma) olanlarını bildirmek**, kastedilir. Fakat henüz ilmin kesin bir neticeye ulaşmadığı

¹¹ el-Hatip ,el-Bağdâdi, Kitabü'l-Kifâye, s. 34-35, Mısır 1972 .

¹² Doğan, Mehmet , Büyük Türkçe Sözlük, s. 969 , Ankara 1981.

¹³İbn Ebi Hâtım , Takdimetü'l-Marife li Kitab'l-Cerhi ve't-Ta'dil, s. 5-6, Beyrut 1952 .

bazı hususlarla bağdaşır görünmeyen hadisleri de, hemen mevzu saymak doğru değildir.

Diğer taraftan çalışmamızın ikinci bölümü olan **Müşkil Hadisler** terkinin de sahih ve sakımlık açısından bir tarifini burada vererek, tafsilatı ikinci bölüme bırakacağız.

Bilindiği üzere hadislerin edebî sanatlara sahip olmaları, sahih olduklarını gösteren birer emaredir. Müşkil hadisler ise, **"Mevzu olma alâmeti sayılan lafız ve mâna yönünden bozukluğu ve zayıflığı olan hadisler"** dir.

Eğer râvi bozuk lafız Hz. Peygamber'e nisbet etmezse, bozuk ve zayıf ifade tarzları mevzuluk alâmeti sayılmaz. Zira ilk zamanlarda manen rivayete izin verildiğinden, fasih olmayan lafızların hadis metinlerine karıştığı bilinmektedir.

Mananın kapalılığına, gizli olup zor anlaşılmasına gelince bu kapalılık (ışkal) tefsir, tevil ve benzeri işkâli gideren metodlarla kaldırılabılır, garip manaların garabeti giderilebilirse, o hadisin mevzu olduğuna hükmedilmez.

Doğruyu eğriden, sahihi sakimden ayırdetmek için İslâm ülemâsı çeşitli orjinal ayıklama metodları edinmişlerdir¹⁴. Bu metodlar başlıca cerh-ta'dil kaideleri, dîni deliller, kesin ilim ifade eden akli veriler ve diğer bir takım esaslardır. Cerh ve ta'dil ilmi sayesinde hadis rivâyet eden kişilerin sıkı(güvenilir) olup olmadıkları tesbit edilmiştir. Cerh edilen râvi sebebiyle bazen hadisin tümü zayıf sayılmış ise de, uygulama da her zaman senedin zayıflığının metnin zayıflığını gerektirmesi mutlak manada bir kâide telakki edilmemiştir. Nitekim İbn Salâh, "Zayıf senedli bir hadis gördüğün zaman, bu hadis bu senedle zayıftır demelisin; yoksa metni de mutlaka zayıftır demen doğru değildir. Zira o metnin başka bir sahih senedle nakledilmiş olabilmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla da ikinci senedle hadis

¹⁴ Hatipoğlu, Mehmet Sait, Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidciliği, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Cum. 50. yılı, c. XIX. ayın basım Ankara 1973.

sahih olarak alınabilir." demiştir¹⁵. Seneddeki râvinin fâsık, günahkar olması, hafızasının bozukluğu hadisinin mevzu olmasını gerektirmezse de, Resullulah'a bir şeyi uydurup nisbet etmesi hadisin mevzu olduğunu ve reddini gerektirir.

İslâm ulemâsı, senedin incelenmesine ağırlık vermekte beraber, metnin araştırılmasını da ihmal etmemiştir. Meselâ, sahîh hadisin şartlarından birisi de hadis metninin "şaz" olmamasıdır, denmiştir. **Şaz**: sika bir râvinin yine kendisi gibi sika râvilere muhalif olarak rivâyet ettiği hadis, demektir. Muhâlefet veya muvâfakat ancak mezkur râvilerin metinlerini mukayese etmekle bilinebilir¹⁶. Bu mukayese de metin tenkidinden başka bir şey değildir. Ayrıca Hadis usulü kitaplarında yer alan muallel, müdrec, maklup, muzdarip hadislerin zayıflıkları çok kere metinlerinden dolayı hasıl olmuştur. Bazı müsteşriklerin, müslümanlar metin tenkidine yer vermemiştir, şeklindeki sözlerinin asılsız olduğu böylece de anlaşılmiş olmaktadır¹⁷.

Senedin sahihliği, cerh-tadil ilmi muvâcehesinde tesbit edildiği gibi, metnin sahihliği de metin tenkidi prensipleri ölçülerine vurularak tesbit edilebilir.

Biz bu ölçüleri başlıca ilmi ölçü, pratik ölçü olmak üzere iki kısma ayırdık. Ele alınan bir hadis metni, eğer akıl ve onun grubunda mütâlaa edilen verilere muhalif görülüyorsa, o metni mezkûr ölçülere göre değerlendirmek gerekir. Bu muameleyi mevzu eden bir tarifte Metin Tenkidi; "Akıl prensipleri, ilgili yerlerde tarih, coğrafya ve müsbet ilimlerin kaide ve verileri ölçüsüne vurulması..." şeklinde tarif edilir. İşte bu tenkidle de hadisin sahîh ve mevzu olması tesbit edilmiş olur. Bu arada hadisin kapalılığını temin eden hususlar varsa izah edilerek mevzu olma ihtimali giderilmiş olur.

Eğer hadisin metni hadis usulü kaidelerine muhalif bulunuyorsa, bu açıdan yapılan tenkid ameliyesi şöyle tarif edilir:

¹⁵ İbnu's-Salâh, Ulumu'l-Hadis ,s. 92-93, Halep 1966.

¹⁶ el-Azemî, Muhammet M.,Menhecû'n-Nakd s. 83 .

¹⁷ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar s.252-256.

"Tenkid, sahih hadisi zayıfından ayırmak, râvilerle cerh ve tadil hükmünü vermektir ". Bu ölçü sebebiyle de işkallın çözümlerine tabi tutulan hadislerden vaz' ihtimali kaldırılmış olur.

B- TENKİD AÇISINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ:

Hadisler çeşitli şartlar muvacehesinde ilmi tenkide tabi tutulmuş ve başlıca dört kısma ayrılmıştır. Tenkidle ilgili bu kısımların dört olması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nisbetlerinin kuvvetliliği ve zayıflığı itibarıyla'dır.

Sahih Hadisler:

Hadis nakleden râviler zincirindeki kişilerin sıkı (âdil ve zâbit) oldukları ve birbirlerinden ilim alışverişinde buldukları bilinir, metinleri diğer sahih hadis metinlerine muvafık düşer ve başka bir açık veya gizli kusurları bulunmazsa, böyle hadislerle sahih hadis denmektedir¹⁸. Sahih ve zayıf hadisler karışık olarak aynı mecmualarda bulunduğu gibi, sırf sahih hadisleri ihtiva eden hadis mecmuaları da yazılmıştır. el-Buhâri ve Müslim'in sahihleri ikinci şikkın yani sırf sahih hadisleri ihtiva eden eserlerin misalidirler.

Hasen Hadisler:

Yukarıda zikredilen râvilerle ilgili şartlardan râvinin zabtında yani hafıza gücünde ve sahifesini korumasında, bir noksanlık (unutkanlık, vehim ve karıştırma gibi şeyler) olursa böyle râvilerin hadislerine hasen denir. Hasen hadisler, sahih hadis gibi hüküm koyarlar. Bu tür hadisler, diğer farklı sıhhat derecesine sahip mecmualarda, mesela Ebu Davut'un Sünen'inde bulunmaktadır.

Zayıf Hadisler:

Sahih ve hasen hadislerin şartlarında meydana gelen bir noksanlık, hadislerin Hz. Peygamber'e nisbetinde bir zayıflık vücuda getirmekte ve böyle hadislerle zayıf hadis denmektedir. Sened sebebiyle

¹⁸ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar, s. 69.

hadisler zayıf sayıldığı gibi, bazı kusurlar māvacehesinde zayıf metinler de ortaya çıkmıştır. Hatta sadece zayıf râvi ve metinleri ihtiva eden hadis mecmuaları da yazılmıştır.

Mevzu Hadisler:

Hız. Peygamberin ümmeti üzerindeki büyük etkisini gören bir taraftan iyi niyetli olmasına rağmen gafil bir çok insan, diğer taraftan da kötü niyetli ve İslamı yıkmak isteyen bazı insanlar, O'nun adına sözler söylemişler ve haberler nakletmişlerdir. Bu haberlere mevzu yani uydurma, iftira edilmiş hadisler denmiştir. Bu tür haberler ve bu haberleri çıkarana tarîh boyunca takip edilmiş, tesbit edilmiş, sadece bunlara yer veren mecmualar telif edilmiş, bunları uyduran insanlar cezalandırılmış, onların biyografilerini anlatan eserler yazılmış ve bunlar günümüze kadar gelmiştir.

Biz burada bütün uydurma hadislerle ilgili ayırdedici ölçüleri kısa bir şekilde ifade etmeye çalışacağız.

C-TENKİDDE İTİDAL:

İtidal ve vasat halinde bulunmak İslam ümmetinin fârik vasıflarındandır. Hadislerin ayırdedilmesinde en önemli usul, râvilere güvenmek için onları cerh ve tadil kaidelerine göre değerlendirmek yani onları tenkide tabi tutmaktır.

Cerh kelimesi, sözlükte yaralamak anlamına gelir. O, bir istilâh olarak: "Hafız ve mütehasıs bir hadis bilgininin günahkarlık, tedlis, yalancılık gibi bazı sebeplerle bir râvinin rivayetini reddetmesidir" şeklinde tarif olunmaktadır.

Ta'dil, tezkiye etmek manasına gelen bir kelime olup hadis usulünde: "Bir râviyi rivayeti kabul olunacak şekilde vasıflandırmak" manasına gelmektedir.

Hadislerin râvileri ile ilgili olarak doğup gelişen cerh ve ta'dil ilmi, hicri ikinci asrın sonlarına doğru kendine has müstakil eserlere kavuşmuş ve bunların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir.

Cerh ve ta'dil, râvilerle ilgili bir istilâh olduğu gibi; Tenkid de, metinlerin ayırdedilmesi manasında bir istilâh olmuştur. Buna göre

metin tenkidî diğeri bir ifade ile iç tenkid: "Hadis metninin akıl, tarih, coğrafya, ve tabii ilimlerin verilerine ve kaidelerine göre incelenmesi, her birinin değeri hükmüne bağlanması"demektir.

Râvilerin sıkı olup olmadıklarını belirli metodlarla inceleyen kimseler, aynı seviyede ve aynı tutumda değildir. Önceleri ez-Zehebî (ö.748/1347) bilâhère Leknevî (ö.1304 / 1888), titizlik bakımından bunları üç kısma ayırmışlardır:

1- Cerhetmede aşırı giden ve iki, üç hatadan dolayı râviyi reddedenler:

Bunlar bir kimsenin sıkı olduğunu söylerlerse, derhal kabul edilmelidir. Kınadıkları râviler hakkında acele etmemek ve bunlara uyararak o râviyi kınayan başka bir kimse varsa, işte o zaman râviyi dolayısıyla hadisi zayıf saymak lazımdır. Eğer başkaları bahis mevzuu olan râviyi iyi göstermişlerse, birincilerin sebep göstermeden yaptıkları cerhlerine itibar edilmemelidir. Ebu Hâtim, İbn Ebî Hâtim, en-Nesâî, Şu'be, İbnu'l-Katlân ve İbn Ma'in bu kısma girmektedir.

2- Bilhassa cerh konusunda müsamahalı olanlar:

Bunlar, durumu mestur olan râvileri tadil ederler. et-Tirmizî, el-Hakim, el-Bezzâr, et-Tabarânî, et-Tahâvî, ve İbn Hazm bu kısmın ilim erbabından sayılır.

3- Tam manasıyla inceleyen, fakat aşırı derecede titizlik göstermeyen mutedil münekkidler:

Ahmet b Hanbel, ed-Dârekutnî ve İbn Adıyy gibi ilim ehli de bu sınıfa girmektedir. ¹⁹

Diğeri taraftan bazı kişiler, râvilerin durumunu inceledikten sonra metnin durumu ile ilgili herhangi bir şey söylememişlerdir.

¹⁹ el-Cezâiri Tahîr Tevcihün'-Nazar s.116-117

Ancak Ibnu'l-Cevzî (597/1200)'nin Kitabı'l-Mevzuat'ına baktığımızda; onun kusurlu bulduğu bir metni ele aldığı, daha sonra senedin kusurunu söyleyip, metin içinde münker diyerek, daha toplu bir ifade kullandığını görürüz.

İlim ehli, aşırı giden müelliflerin sözlerini, kararlarını araştırmadan hemen kabul etmemek gerekir, derler.

Evla ve ihtiyatlı olan yolun, metin tenkidi yaparken acele etmemenin ve izah edeceğimiz ölçülerle iyice araştırma yapmanın gerekli olduğu şeklindedir.

II-TENKİDDE ÖLÇÜ

A-İLMİ ÖLÇÜLER:

1- DİNİ NASLAR:

a-Kur'an-ı Kerim ve Sahih Sünnet:

Kur'an-ı Kerim'in sübutu, Allah'ın kelamı olduğu kesin ise de bir hüküm ortaya koyabilmesi bazen açıktır, ifade ettiği ilim kesindir; bazen de bazı müşkil ve müteşâbih âyetlerde olduğu gibi açık değil zannidir ve ifade ettiği ahkâm da kesin değil ihtimal etmektedir. Bu sebeble bir hadisi, Kur'an'ı Kerim'le karşılaştırırken, Kur'an nassında ki bu durumu bilmek lazımdır.

Kur'an-ı Kerim'le karşılaştırılan hadisler için başlıca iki durum ortaya çıkar. Şayet âyet açık ise, aynı manadaki hadis onu tekid; mücmel ise beyan eder²⁰. Üçüncü şık ise yeni bir ahkâm getirmesidir. Bu hususta da ihtilaf edilmiştir.

Kur'an'la taaruz eden sünnet için **Muhtelifü'l-Hadis** prensipleri tatbik edilmelidir. Bu durum da Kur'an-ı Kerim'in tercih edildiğini söyleyenler olduğu gibi, bunun aksini söyleyenler de vardır. Şafîiler, sünnetin Kur'an-ı neshedemeyeceğini söylemişlerse de; Hanefîler, meşhur sünnetin âyetle taaruzu halinde başka bir durum yoksa, sünnetin âyeti neshedeceğine hükmetmişler ve buna "Vârise vastyyet

²⁰ eş-Şafîî, er-Risale s. 51-52. Mısır 1969.

yoktur” meşhur hadisini misal vermişlerdir. Hadisin vurud zamanında vârislerin mirasla ilgili hakları âyetlerle ortaya konduğundan, hadisin buradaki neshi meseleye açıklık getirmekten ibarettir.

Diğer taraftan âyet ve hadislerde müteşâbih kelimeler ve ifadeler varsa, o zamanda **Müşkilü'l-Kur'an** ve **Müşkilü'l-Hadis** prensipleri tatbik edilmelidir. Yani âyet ve hadisin müşkil kelimeleri tefsir ve tevîl edilmeli, lügat manalarına bakarak, siyak ve sibâkı gözönünde bulundurulularak manalandırılmalıdır. Eğer bunlar haberi sıfatlarla ilgili ise Tevhîdî Bârî'ye muvafık manalarla izah edilmelidir. Ayrıca bu konuyu ileride tekrar ele alacağız. Âyet ve hadislerin taaruzu ile ilgili kaynaklarda yer alan bir misali burada zikretmenin faydalı olacağı kanatindeyiz. Dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu beyan eden hadisi (Aliyyulkâri, Mevzuât, s.114), "... De ki kıyametin ilmi yalnız Rabbimin katındadır." (Kur'an, el-A'raf, 187) âyetine muhalif olduğu için sahîh telakki edilmemiştir.

Bir hadisin Kur'an-ı Kerim'e muhalif düşmesi halinde, o hadisin iyi bir tevîli yapılamazsa, tevakkuf etmeli yani durumu belli oluncaya kadar beklenmeli, inkar yoluna gidilmemelidir.

1-Hadislerin Kur'an ile Mümasebetleri ve Doğruluklarının tesbiti:

Hadis metinlerinin doğruluğunu tesbit için onları başlıca Kur'an-ı Kerim'e, aklı selime ve bunlara katılıp kesin ilim ifade eden esaslarla karşılaştırmak gerekir. Bu karşılaştırma iki şekilde yapılabilir: Birincisi, sünnetin Kur'an'a muhalif düşmesi şeklindedir. Bu durum telif, tercih ve nesh yapılarak bir çözüme kavuşturulursa, sünnet Kur'an'a dayanmış ve doğruluğu tesbit edilmiş olur. Bunların hiçbirinin yapılması normal olarak gerçekleşmezse, bu durum hadisin mevzu olmasının bir alâmeti sayılır.

İkincisi, sünnetin Kur'an-ı beyan etmesidir. Bu durumda da sünnet Kur'an'a dayanmış olur. Şimdi bu iki durumu biraz daha ayrıntılı olarak izah etmeye çalışalım.

a-Hadîslerin Âyetlere Muhalif Düşme Meselesi:

Sünnet, Allah'ın kitabını açıklayan en büyük ve orjinal bir tefsirdir. Kitabullahı tefsir ettiği gibi, takviye de etmiş, onun gibi emirler ve nehiyeler getirmiştir. Böylece de Kitabullahın bir tamamlayıcısı olmuştur.²¹

Sünnet konusunda İslam ümmeti başlıca iki kısma ayrılmıştır: Bunlardan Bid'at Ehli, peşin görüşlere sahip olarak, prensiplerine uymayan âyetleri tevil, hadîsleri inkar etmişlerdir. Böylece de İslamın temel bir kaynağı yok edilmiş olmaktadır. Ancak Bid'at Ehli'nden bazıları, bir takım ağır şartlarla bazı hadîsleri kabul etmişlerdir. Mesela Câhız (ö.255/868), bir hadîsin kabul addedilmesi için dört kişi tarafından rivâyet edilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Şia'nın bir çoğu da hadîsin makbul sayılması için onun Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in tarikinden gelmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdir²².

Ehli sünnet ulemâsı ise, âyetlere muhalif düşen sahih hadîsler için çözüm olarak önce telif ve cem yapılmasını, tabii olarak yapılamazsa, tercih ve nesh edilemeyeceğini araştırırlar. Bunların hiçbiri yapılmaması halinde dahi, sahih hadîsleri inkar yoluna gitmemişler ve bu durumdaki hadîsleri reddetmeyip, tevakkuf etmişlerdir.

Bazı kişiler de hadîsin âyetle taaruz edeceğini söylemiş ve, "...Eğer bir hadîs Kur'an'a muhalif düşerse, onu ben dememişimdir."²³ sözleriyle isbat etmek istemişlerdir. Ancak bu hadîsin, zayıf hatta mevzu olduğu bilinmektedir²⁴ Bununla beraber, "Size iki şey bıraktım (Kur'an ve sünnet), onlara sarıldıkça sapıtmazsınız..."²⁵ hadîsi, Kur'an ile sünnet arasında taaruz olmadığını,

²¹ eş-Şafii, er-Risâle, s. 104.

²² Koçkuzu, Ali Osman, Rivâyet İlimlerinde Haberî Vahit, s. 210.

²³ eş-Şafii er-Risâle, s. 104.

²⁴ el-Aclûnî, Keşfü'l Hafâ 1., s.86.

²⁵ İbn Mâce, M ukadime, , 4 (hadis no. 5).

zâhiren vaki olanın da bir tevlinin, izahının yapılabileceğini ifade etmektedir.

Ayetlerle hadisler arasında ihtilaf prensipleri tatbik edildiği gibi, hadislerin arasında da aynı kaideler tâtbiik edilir. Ayrıca bunun için iyi bir araştırma yapmak, sonra da karar vermek gerekmektedir²⁶. Diğer taraftan müteahhirin ulemâya göre, hadisle müteradif olan sünnetin sahih olmayanını olanlardan ayırmak için, akıl ve muhkem âyetler birer ölçü olarak kabul edilmiştir. Ancak bu ölçü her doğru ve makul görünenlerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu ortaya koymaz.

Aslında sünnet üçe ayrılır:

- 1-Sıhhatı bilinenler,
- 2-Fesadı bilinenler,
- 3-Nasıl olduğu bilinmeyenler.

Bu şekildeki taksimatta fesadı bilinenlerin akla, mütevatır sünnete ve icmaya muhalif oldukları malumdur. Bu, fesadı bilinenler için bir ölçüdür. Geriye kalan iki kısım için, usul kaidelerinin dışında kendilerini tanıtan bir ölçü yoktur. Usulü'l-Hadis'in yanında, hadisin, Kur'an-ı beyan etmesi de karşımıza ikinci tanıtıcı bir delil olarak çıkmaktadır.

b-Hadislerin Ayetleri Beyan Etmesi:

Bu konuya önce beyanın tarifıyla başlamak gerekir. Beyan, "Manayı kapalı kılan şeyden kurtarmak ve muhataba onu izah edip, yol göstermektir"²⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Hz.Peygamber, nâzil olan âyetleri bizzat kendisi açıklamıştır. Esasen Hz.Peygamber'in bir vazifesi de budur.

Sünnetin Kur'an-ı açıklaması, Hz.Peygamber'in sözleriyle olduğu gibi fiilleriyle de olur. Mesela, Cebrail'in iki gün Hz. Peygamber'e namaz kıldırmasıyla, fiilen namaz vakitlerini beyan

²⁶ el-Kardâvi, Sünneti Anlamada Yöntem, s. 109.

²⁷ es-Sarahsî, Usulü's-Serahsî, II, 26. Beyrut 1973.

etmiştir. Hz. Peygamber de, "Benim kıldığım gibi kılın"²⁸ demiş ve namazın rekat sayılarını, kılınış şeklini filleri ile beyan etmiştir.

Hadisin âyeti beyan etmesinin bir çok çeşidi vardır. Kısaca onları izah edelim:

1-Mücmeli açıklar:

Bakara suresinin 196 'ncı âyetinde mevzu edilen "...başından eziyeti bulunursa..." âyetini, "İhramlı iken şahsı bitler istila ederse..."²⁹ hadisi açıklamıştır. Yani başta olan eziyet, onun bitlenmesidir.

2-Gaybden haber veren bir çok âyetin haberini sünnet açıklar:

Nitekim bir çok hadiste geçmiş ve geleceğe ait bilgiler verilmiştir. Mesela kıyametin küçük ve büyük alâmetleriyle ilgili bir çok hadis, ayrı konuyu işleyen âyetlere açıklık getirmiştir.

3-Umumi mana ifade edenleri tahsis eder:

Nitekim "Size meyte, kan, domuz eti... haram kılındı."³⁰ âyetindeki meyte'den "...balık ile çekirgenin..."³¹ istisna edilmesi hadis ile yapılmıştır.

4-Mutlakı takyid eder:

"... Fatıhasız namaz noksandır."³² hadisi, "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz"³³ âyetini takyit etmiştir. Yani Fatıha, âyetten istisna edilip, okunulması vacip telakki edilmiştir.

²⁸ el-Buharî, el-Ezan 18 ,(1,155)

²⁹ Yıldırım, Suat, Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, 205-268; el-Buharî et-Tefsir 12; (V,158).

³⁰ Kur'an-ı Kerim, el-Maide , 3 .

³¹İbn Mâce , el-Etime , 31 (II , 1102 , hadis no. 3341) .

³² Müslim, es-Salât , 34 (I, 295 , hadis no.394).

³³ Kur'an-ı Kerim , el-Müzzemmil , 20.

5-Müşkil âyetleri izah eden hadisler:

Bir âyette "Hepiniz cehenneme mutlaka uğrayacaksınız..."³⁴ buyrulur. Buradaki mana kapalılığı, Câbir (r.a.)'ın rivayet ettiği "...Mümin cehenneme uğrar, ama ona serin ve selametli olur. Tıpkı İbrahim (a.s.) 'a serin olduğu gibi" hadisiyle açıklanmış olur.

6-Müphem beyan etmesi:

" İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik, bir de ziyade vardır..."³⁵ âyetindeki müphem olan **ziyade** kelimesini "Rahmanın yüzüne bakmaktır" manasındaki hadisler izah etmiştir³⁶.

7-Hadis Kur'an âyetlerini nesh, tefsir ve takrir eder.

Bunların her biri bir beyandır.

Beyanın bir çok çeşidi vardır. Burada sadece ismini vermekle yetineceğiz. Bunlardan İstisna' ya, Beyanü't-Tağyir; şartla ta'lik edilene Beyanü't-Tebdîl; kelimenin vaz'ının dışındaki bir şeyle, mesela konuşmacının hali gibi şeylerle yapılan beyâna da, Beyanü'd-Darure denir³⁷. Bütün bu beyânlar, beyan edilen Kur'an'ın gerek konu birliği gerekse ifade tarzının benzerliği ve diğer emâre hatta delillerle Kur'an âyetlerinin hadisin doğruluğuna şahit ve birer delil olacağını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile Kur'an ile hadise istişhad edilmektedir ve bu aynı zamanda bir metin tenkidi olmaktadır.

Hadislerin Kur'an-ı beyân durumu, müslümanları Kur'an'la devamlı bir münasebet kurmaya yöneltmekte, söylenen sözlerin ve verilen hükümlerin mutlaka bir delille dayanması icap ettiğini bildirmektedir. Böylece de Hz. Peygamber'in işlediği her şeyin, Kur'an'dan bir esasa dayandığını ve Kur'an esaslarının açıklayıcısı

³⁴ Kur'an-ı Kerim , Meryem , 72 .

³⁵ et-Tirmuzî, et-Tefsîr , 11 (V , 286 , hadis no. 3105).

³⁶ İbn Kesir, Tefsîrül-Kur'ânî'l -Azîm, III , 498.

³⁷ es-Serahsî , Usulü's-Serahsî, II, 26-53.

olduğunu öğrenmiş oluruz. Bu mesele bir iddia değil bazılarının göre, hatta her hadisin bir âyete râci olduğunu ileri sürenlere göre umumi bir kaidedir. İmam eş-Şâfiî, "Resullullah bütün hükümleri Kur'an'dan fehmetmiştir " diyerek bunu bir esas yapmıştır.

eş-Şâtibî, Kur'an'ın sünneti göstermesinin prensiplerini yedi madde halinde özetlemiştir:

1-Umumi Delâlet: Nitekim "...Allah'a ve Resulüne itaat edin..."³⁸ âyeti, hadislere ittiba etmeyi gerekli kılmaktadır.

2-Namaz, oruç, zekat, hac ve diğer fıkhî bablarda yer alan hadislerin bu konulardaki âyetleri beyân etmesi,

3-Kur'an'ın maslahatı celp, mefsedeti de def prensibinin hadislerde de görülmesi, diğer bir ifade ile sünnette yer alan bu esasların onun doğruluğunu göstermesi,

4-İki şey arasında yani helal ile haram arasında yer alıp, Peygamber'in açıklaması ve ulemânın icthadı ile bir tarafa katılmasın da da, sünnetin doğruluğunu gösteren bir emâre vardır.

5-Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bir asla kıyas etmesi,

6-Kur'an'ın müteferrik delillerinin ifade ettiği hükmün, hadis tarafından bir kaide şeklinde takdim edilmesi. Mesela "Zarar ve mukabelei bizzarar yoktur" hadisi, zulmü nefyeden âyetlerin bir neticesidir (bkz. Bakara, 231, 233; Talak, 6).

7-Kur'an'daki mücmel âyetleri hadislerin, ayrıntılı olarak izah etmesi.³⁹

eş-Şâtibî, bu maddeler hakkında bir çok misaller vermiştir. "Peygamberimizin Kur'an Tefsiri" adlı kitabında Suat Yıldırım, bu konularda daha başka kaynaklardan da istifade ederek çeşitli misaller getirmiş ve faydalı bilgiler vermiştir.

Diğer taraftan sünnetin, Kur'an'a rücuunun şart olmadığını söyleyenler de vardır. Bunların delilleri de dört madde halinde hülâsa edilebilir:

³⁸ Kur'an-ı Kerim , en-Nisa , 59 .

³⁹ eş-Şâtibî, el-Muvafakat IV,18,III,289-296.

1-Allah Teâla bir çok âyetinde Peygamberine uyulmasını emretmektedir (Nisâ, 59; Maide 92; Haşr 7). Bu durum, Peygamber'in emrinin Allah'ın emrinden farklı bir şey olabileceğine işaret etmektedir.

2-Sünneti bırakıp sadece âyetlere uyacağını söyleyenlerin geleceğini ve onların kınandığını beyan eden hadisler de, sünnetin müstakil olduğunu gösterir.⁴⁰

3-Sünnette olduğu halde Kur'an'da olmayan bazı hükümler vardır. Kadının halası ve teyzesinin üstüne nikahlanmamasını bildiren hadisler gibi.

4-Kalblerinde eğrilik olanlar müteşâbih âyetlere sarılıp, kendi görüşlerine uygun manalar çıkarmışlardır. Hz. Ömer, böylelerine karşı hadislerle istidlal edip, mücadele etmek gerekir demiştir.

Kısmen hadislerin Kur'an'a râci olduğunu beyan eden mutedil görüş de vardır.

Bu son iki görüşde Kur'an'la, sünnetin sıhhatine istişhad etmenin doğru olacağını gösterir. Zira bu iki görüşte de, sünnetin beyan etme yönleri inkar edilmemektedir. Ayrıca bunlarda da sünnetin Kur'an'dan farklı hükümler getirdiği mevzu edilmektedir. Aralarında taaruz yoksa, bunların görüşleri birinci görüşle birleşmiş olur. Ziyade varsa o da bir beyandır. Nesh varsa, o da bazılarına göre bir beyan sayılmaktadır.

Şu halde Kur'an ile sünnete istişhad etmeye mani bir durum yoktur.

Gerek sahâbe ve gerekse müctehid İmamlar devrinde bu meseleler üzerinde yeterince durulmuş, bilhassa Fıkıh Usulü kitapları'nda, gerek mezheplerin kendi İmamları gerekse diğer mezhepler arasında münakaşalar, ilmi mücadeleler yapılmış, sonunda da hadisler değerlendirilmiştir.

Bu mücadeleler ictihad seviyesindeki İlim adamları arasında sürdürülmüştür.

⁴⁰ Ebu Davut Sünne, 6 (V, 10 h.No: 4604 Hıms, 1973)

Bu izahlardan sonra yeniden sünneti değerlendirmek isteyenler olabilir. Bunun için ilmi iclihad kapısını açık tutmak gerekir.

Kur'an ile hadis tezat halinde bulunur, diğer bir ifade ile hadis Kur'an'ın açık ifadesine muhalif düşerse, bu hadis Muhtelifü'l-Hadis ölçülerine göre değerlendirilir.

c-Beyân Vaki Olan Sünnetin Getirdiği Ziyâde de Beyândan Sayılır:

Sünnet, Kur'an âyetlerini tafsil ettiği gibi, ziyade bir hüküm de getirir. Bunların hepsi hadisin ifade ettiği beyânın altına girer. Nitekim "Sana zikri (Kur'an-ı) indirdik ki, insanlara ne indirildiğini açıklayasın..."⁴¹ âyeti, sünnetin getirdiği ziyadeyi de ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı açıklaması demek, O'nun Kur'an metninde olmayan bir takım ek bilgileri ortaya koyabilmesi demektir.

Sünnetin açıklamaları bir takım âyetlerin kelime anlamlarıyla ilgili olabileceği gibi, kelime anlamı açık olduğu halde uygulamada müphem yönleri bulunan âyetlerle de ilgili olabilir.

Sünnetin açıklamaları, müphemliği gidermekle ilgili olduğu gibi, hükümlerle de ilgili olabilir. Bu müphemliği, bazı emirlerin farz mı, mendup mu ifade etmesinde de görebiliriz.

Sünnetin beyân vazifesi görmesi, bize iki yoldan gelmektedir. Bunlardan birincisi; **Yaşayan Sünnet** veya **Amelî Sünnet** adı verilen ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının nesilden nesile aktarılması suretiyle bize ulaşan **İcma** şeklindeki rivayet yoludur. (Manevi mütevâtirin içinde yeralan) Bu tür nakil yolunda kesinlik bulunduğu ve yanlış ya da asılsız olma ihtimali bulunmadığı, bugüne kadar genel kabul görmüş bir husustur.

Diğer taraftan sünnetin bize ulaştığı ikinci yol ise, **Ferdi rivayet** yoluyla bize ulaşan hadislerdir. Bu hadisler, birinci kısımdakiler gibi kesinlik ifade etmezler. Ancak tamamı da yanlışdır, denilemez. Bu

⁴¹ Kur'an-ı Kerim, en-Nahl, 44.

gerçek, İslamın ilk asırlarından beri kabul edildiği içindir ki, **İsnad** tekniği bilâhare **Hadis İlmî** geliştirilmiş ve bu alanda muazzam bir literatür meydana gelmiştir. Bütün bu açıklamaları gözönünde bulundurmadan metin tenkidi yapmak elbette isabetli olmaz.

d-Sahih Sünnet ve Ölçü Alınışı:

Metin tenkidinde ilk ve temel ölçü Kur'an'dır. Onun sünnetle olan münasebetini zikretmiş ve hadislerin tashihinde herhangi bir âyetin ölçü alınması için bazı araştırmaların yapılmasının gerekli olduğunu az önce beyân etmiştik. Sünnetin, Kur'an'ın muhkem âyetleriyle karşılaştırılması sırasında âyetlere muhalif görülen hadisler reddedilebilirse de, böyle yerlerde acele etmemek ihtiyata daha muvafiktir.

Hadislerin birbirine zıt düşmesi halinde şu şekilde bir çözüm yolu takip edilir:

İki hadis veya daha çok hadisler taaruz ettiği zaman, ilk önce zıt görülen hadislerin bir noktada birleştirilmeleri mümkünse, birleştirilir. Mümkün olmadığı zaman aralarında neshin cereyan edip etmediği araştırılır. Nesh varsa, nâsîh olanı alınır ve kendisiyle amel edilir. Eğer aralarında neshin cereyan etmediği tesbit edilirse, o zaman tercih yapılıp yapılamayacağı araştırılır. Birinde tercih sebepleri bulunursa o racih sayılır ve kendisiyle amel edilir. Diğerı bırakılır. Tercih yapılacak emâre ve deliller yoksa, tevakkuf edilir. Bu muamelenin mezheplere göre değişik şekilde tatbik edildiği de bilinmektedir.

Bazıları, taaruzun olması için delillerin sıhhat yönünden birbirine denk olmaları lazımdır derler.

Taaruzun olmaması için ise aşağıda beyân edilecek iki durumun bulunması lazımdır:

Birincisi, deliller arasında müsâvaat olmamalıdır. Mesela, Kitabın açık delili ile mütâvâtir haber, haberi vâhidle kıyas, müsâvî değildir. Bundan dolayı aralarında taaruz olamaz. Zira birinciler

tercih edilirler. Bu kısım, delillerin rüknü ile ilgilidir.

İkincisi de, delillerin şartı ile ilgili olanıdır. Taaruz olmaması için iki hükmün bir noktada birleşmesi lazımdır. İki hüküm arasında mahal, hal, kayd, itlâk, hakikat, mecaz ve zamanda ihtilafın bulunması, taaruzu gerektirmez. Zira bunların bir nokta da cem edilmeleri mümkündür. Taaruzun *izalesi* ve tercih edilenle amel etmek de bir nevi metin tenkididir.

Hadisin, mütevâtir sünnete muhalif düşmesi vaz' (hadis uydurma) alâmeti sayıldığı gibi; sahih sünnete de muhalefeti, mevzu olmayı veya sadece vaz' alâmeti sayılmayı gerektirmiştir. Değerlendirmeleri bu esaslara göre yapmak lazımdır.

e- İcma:

Metin tenkidî muamelesinde hadisle icma arasında taaruz olduğu takdirde, yapılacak işlemler hakkında aşağıda bilgi verilecektir:

Bir hadisin ifade ettiği hükmün, icma ile tezat halinde bulunabilmesi için, hadisin sahih olması ve icmanın dayandığı hadis ile taaruz etmesi halinde mümkün olur. Aksi takdirde icma, hadisi nesh edemez. İcmanın bir çeşidi de tarih boyunca İslam ümmetinin kahir ekseriyetinin bir hadisle amel etmemesi hususunda hasıl olan icmadır. Bu şekilde amel edilmeyen bazı hadisler vardır.

Bir hadiste "Resullullah abdest aldı ve sarığına mesh etti."⁴² buyrulur. İslam ümmeti, bu hadisle daha kuvvetli delillerden dolayı amel etmemiştir.

İbn Abbas, "Hz. Peygamber 'in Medine'de öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını korku ve mısafirlik hali olmaksızın cem etmiştir"⁴³ der.

Ehli sünnet ulemâsı, diğer hadisleri tercih ederek bununla amel etmemiştir. Ayrıca namazın vakitler dahilinde eda edilen bir ibadet olmasını da göz önünde tutmuşlardır.

⁴²Ebu Davut et-Taharet, 7 (101 h. No:146).

⁴³Müslim Salatül-Musafirin, 49 (I,489,h.No.:705)

f-Kıyas:

"Hakkında nas bulunmayan bir meselenin hükmünü, ortak illet dolayısıyla nassı bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır." şeklinde tarif etmişlerdir.

Mesela Hanefiler istihsanı, kıyasın külli kaidelerine tercih etmişlerdir. Ancak mürsel olan (senedinde sahabenin ismi yer almayan) kakhaha ile ilgili hadisi,⁴⁴ namazın dışında abdesti bozmazken, namazın için de bozmasının kıyasa aykırı olduğunu söyleyen Ebu Hanife, mezkür hadisi kıyasa tercih etmiştir.

g- Kuran-ı Kerim ve Hadisi Şeriften Çıkarılan Esaslar:

Kur'anı Kerim ve Hadisi Nebevî, İslamın temel iki esasıdır.

Bazı kaynaklarda Kur'an ve hadisten alınan esasların da, metin tenkidinde bir ölçü olduğunu görmekteyiz⁴⁵. Bu sebeble çeşitli ilimlerde birer külli kaide haline gelen bu esaslardan bahsetmek istiyoruz.

İslamî ilimlerin asli ilmini vücuda getiren Kelâm ilminin meseleleri, başlıca haberi sâdik, sağlam duyu ve aklın ortaya koyduğu delillere dayanır.

Bunlar da, mutlak manada haberi sadık, mütavâtir haber ve dîni nasları kapsamaktadır.

Mütavâtir haber, nübüvveti mucizelerle teyid edilmiş, Hz.Peygamber'in vahyile aldığı Kur'an'ın tümü, söz ve fiil olarak yaşadığı sünnetinden tevatür derecesine ulaşmış olanlardır.

Kelâm ilminde kullanılan delillerden elde edilen prensipler farklı sayıda olmuştur. Mesela İsferyâni (ö. 461/1078) et-Tabîr adlı eserinde, Ehli sünnetin esaslarını vücuda getiren prensiplerin 47 tane olduğunu söylemiş ve bunları birer birer zikretmiştir⁴⁶. Bu prensipler

⁴⁴el-Mevsîlî, el-lhtiyar (I,II); el-Hindî, kerz (IX,h.No.;26281).

⁴⁵ el-Ezherî, Tahzîru'l-Müslim s. 18.

⁴⁶ Bkz. et-Tabîr, s. 135-164 ; Bayraktar, İbrahim, Edep ve İlmi Açıdan Hadis iNebevî

bir hadisi açıklamaya ışık tutsa da, hadisi nesh edemez veya tamamen mevzu olduğunu ortaya koyamaz.

İslamî ilimlerin fer'i ilmi telakki edilen fıkıhda da, Kur'an ve hadisten alınıp, kaidei külliye yapılarak fıkıhın esasını vücuda getiren prensipler vardır.

Bu prensipler, külli kaideler olarak manaları, umum ve veciz metinler haline getirilmiştir. Böylece derli toplu olarak ve kolayca Fıkıh ilmini öğrenmeye imkan vermiştir. Bunlardan 99 madde, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin dibacesinde yer almıştır. Bu maddelerin her biri, ya bir kaç âyet ve hadisin veya sadece bir âyet ve bir hadisin mefhumudurlar. Ancak kaide-i külliye şeklindeki bu maddelerin mefhumları, mutlak olmayıp istisnâî tarafları vardır. Hakkında nas bulunan bir ahkam, mezkur prensiplerle değiştirilemez (Mecelle, madde 14).

Hüküm ve ahlak hususunda umumi kaidelere muhalif olan hadislerin muhalefeti, mevzu olduklarını gösteren bir alâmet sayılmıştır. Ancak umumi olan kaideler aklın, müsbet ilmin ve kesin ilim ifade eden nasların mahsulü olmalıdır. Böyle esaslara muhalif olan hadislerin, Muhtelifü'l-Hadis ve Müşkilü'l-Hadis prensipleri ile izah edilmeleri mümkündür. Bu izahlarla açıklık kazanamayan hadisler hakkında da tevakkuf etmek, anlaşılmasını zaman ve zemine bırakmak gerekir

Umumi kaidelere muhalif bir haberde "Türkün zulmü olsun da Arabın adaleti olmasın" denir. Zira bu haber, ırkçılığa davet etmektedir ve aynı zamanda da el-Hucurât suresindeki 13. âyete muhaliftir.

Bu arada şu hususu da zikredelim ki, bir hükümün delili araştırıldığı zaman Hanefî ulemâsı, Kur'an-ı Kerim'i, ondan alınan prensipleri öne almıştır. Kur'an'da yeterli açıklıkla herhangi bir hükümün delili bulunmazsa, o zaman sünnete başvurulur. Şâfiiler ise,

(Kelam İlmünde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi), İzmir 1993.

istidlâl etme işinde Kur'an ve hadise birlikte müracaat etmişlerdir.

Bu hususta bazı prensipleri ve ortaya koydukları ahkâmı kısaca zikrederim:

Misil (Denklik) Prensibi:

Kur'an-ı Kerim'de bir çok âyet her işte misliyeti, denkliği emretmektedir. Nitekim bir âyette "Kim sizin üzerine saldırırsa, siz de aynen ona, size yaptığı tecavüz gibi saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah takvâ sahipleri ile beraberdir" buyrulmaktadır.

Âyeti kerimeden, misil²¹, ayniyet manasını ifade eden bir prensibin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu prensibe şu hadisi şerif muhalif düşmektedir: "Günlerce sağılmayıp, sütü yığılmış bir hayvanı bir kimse satın alırsa, (Aslında sütlü olmayan hayvanın, günlerce sağılmadığı için sütlü zannedilip, alıcının kandırılmasına imkan veren bu satış muamelesi kusurludur), onu îade etsin. Yanında da bir sa' hurma versin (Bu hurmayı istifade edilen sütün karşılığı olarak verecektir).

Şâfîiler, hadisin zâhiri ile amel etmiştir. İmamı Azam Ebu Hanife der ki: "Alıcı muhayyer sayılmaz ve hayvanı geriye îade edemez. Hadis sahihtir, ama metrukü'l-ameldir. Çünkü sütün karşılığı olan hurma, ona misil değildir. Halbuki bir şeyin aynısını vermek mümkün olmadığı takdirde, mislini veya kıymetini vermek vaciptir. Belli ölçüde olan hurma süte misil nasıl olabilir. Hurmanın miktarı belli, sütün ise belli değildir. Bu nedenle hadis, âyetten istifade edilerek ortaya konan prensibe muhaliftir⁴⁷.

3-Akıl ve Onun gurubuna Giren Veriler:

a) Akıl:

Kur'an-ı Kerim'de insanlar hep akıllarını kullanmaya davet edilmiş, mükellef olabilmek için akıllı olmak şart kılınmıştır.

⁴⁷ İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr, I, 32-33.

Şimdi kısaca aklın izahına temas edelim.

Akıl, Arapça bir kelime olup, hayvanın ayağına vurulan bağ manasına gelir. Bu manadan hareketle, "insanın davranışlarını bilmesine, yargılamasına ve bilgiler edinmesine yarayan bir kabiliyettir" şeklinde tarif edilmiştir. Hadisciler, gerek hadis alırken ve gerek naklederken akla önem vermişler, hadislere sahih, zayıf ve mevzu hükümünü verirken hep akli kullanmışlardır.

Kelam ve fıkıh ilimlerinde asli deliller, sem'i (dini) delillerle birlikte istimal edilmiştir. Zira aklın başlı başına şeri'at koyucu (şâ'ri) olmadığı bilinmektedir. Yine aklın, eşyanın güzelini ve çirkinini tek başına tesbit edemediğini ulemânın çoğunluğu kabul etmektedir. Bunun neticesi olarak şeri' ahkâmın akıl ile iptal edilmesi de caiz görülmemiştir.

Hadisin aklın muktezasına muhalif olması, onun mevzu olmasını gerektiren bir alâmet sayılmış ise de, bu tür hadislerin sahih olanlarının bir tevlinin ya da açıklamalarının olduğunu kaynaklarda görmekteyiz. Bu itibarla akla muhalefet, bir bakıma müşkil bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bunların geniş izahı ilerde Müşkilü'l-Hadis başlığı altında yapılacaktır.

Dini naslarda gerek âyetler arasında ve gerekse hadisler arasında görülen ihtilaf, izalesi mümkün olan zâhiri bir durumdur. Bunun izalesi de mümkündür. Zira bunların hepsinin akla ve makûl olan esaslara muhalif olmaması gereklidir.

Buna rağmen zâhiren akla muhalif görülen naslar vardır. Dikkatle incelendiği takdirde, onların bir izahının ve tevlinin olduğu görülecektir. İbn Kuteybe, akli selime muhalif hadisler için "Delil Olarak Aklın Reddettiği Hadisler" başlığı altında, mezkûr hadislerin tevlini kaydetmiştir. Mesela "Sağ elinle ye, zira şeytan sol eliyle yer..." manasına gelen hadisin, akla muhalif olduğu söylenmiştir⁴⁸. Zira ruhani varlıkların yemeye, içmeye ihtiyaçları yoktur. Şeytan da ateşten yaratıldığı için latif bir cisme sahiptir, ruhanî bir yaratıktır,

⁴⁸ İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelif'l Hadis, s. 326-328.

nasıl beşer gibi yer ? sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir: Şeytanın yemesi, koklama şeklinde bir yemektir. O, koklamasını sol tarafıyla yapmaktadır. Yahut hadiste mecazi bir mana vardır. Yani sol eliyle yiyecek, şeytanın sevdiği şekilde yiyor, demektir⁴⁹. Çünkü Hz. Peygamber, temizlik işlerinin sol elle yapılmasını istemişti. Yemeğin sol elle yenilmesi, temizlikte kullanılan elin, diğer elle karıştırılmasını; o da insanın sıhhatinin bozulmasına sebep olur. Şeytan hayırsızlığı, zararı ve kötülüğü temsil eder. Aynı zamanda da böyle kötü şeylere insanları sevk eder. Nitekim âyeti kerimede "...Şeytan, kötülüğü ve çirkinliği emreder..." buyrulur, bu hakikata parmak basılmıştır.

Yine "...Kur'an, insanları en doğru yola hidayet eder" buyrulmuşsa da başka bir âyeti kerimede, "...Kalblerinde eğrilik bulunanlar, doğruyu hoşlanmayıp, eğriden zevk almışlardır. buyrulur. Zira onlar, muhkem (manası açık) âyetleri bırakıp, Kitabın müteşâbih âyetlerini esas ittihaz edinmişlerdir. şeklinde ifade edilerek, bu konulara dikkat çekilmiştir. Sünneti Kur'an'la karşılaştırdıkları sırada yine doğruyu ortaya koymamışlardır. Bu hususta aklı selim şaşmaz bir ölçü görülse de, onun da bir haddi ve hududu vardır. Zira bir sözün makül olması, onun hadis olmasını gerektirmediği gibi; zâhiren akla muhalif görülen nice haberler vardır ki, derin düşünüldüğü ve araştırıldığı zaman akla muhalif olmadıkları anlaşılmış olur. Ayrıca hakka bağlı olmayan akıl da, bir ölçü değildir. Filozoflar birbirini nakzetmişler; vahye bağlanan Peygamberler de birbirini tasdik etmişlerdir. Bu hususta değişmez ölçü, Kur'an'ın muhkem ve açık hükümleridir. Bunun için muhaddisler, ona muhalif haberi mevzu telakki etmişlerdir.

Aklın ve mantığın makbul telakki etmediği bazı hadisler vardır ki, bunlarla hanefiler amel etmemişlerdir.

İlgili bir hadisi şerifte şöyle buyrulur: "Bir kimse başkasının evine izinsiz bakarsa, ev sahibine, bakanın gözünü çıkarması helal olmuştur".

⁴⁹ İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelifi'l Hadis, s. 327.

İmam eş-Şafî, hadisin zâhiri ile amel etmiş ve "Şayet gözünü çıkarırsa, bu durumda da herhangi bir tazminat gerekmez" demiştir⁵⁰.

İmam Ebu Hanîfe, "şayet gözünü çıkarırsa, tazminat gerekir" demiş ve akla tâbî olmuştur. Ona göre bakmak, içeri girmeden daha büyük bir kötülük değildir. Başkasının evine izinsiz gireni, ev sahibinin gözünü çıkarma hakkı değildir. Öyleyse daha hafif olan bakmaktan dolayı, bakanın gözünü, ev sahibinin çıkarması evleviyetle hakkı değildir. Hadis, bu işi menetmek hususunda ağır bir mesuliyeti ifade etmektedir. denmiştir.⁵¹

Akla muhalif görülen her hadisle amel edilmemelidir, denilemez. Zira akla muhalif görülen bazı hadisleri incelediğimiz zaman, herbirinin bir izahı olduğunu görmekteyiz. Çünkü akla muhalif gibi görülen hadisin, bir teville kapalılığı veya çeşitli olan işkâli kalkabilir ve bu durum da hadisin doğru anlaşılmasını intac etmiş olur.

Hadislerde çözümü gereken problemlerin, bir izahı veya makbul olmayan bir tevili yapılamaz. Bunu ancak, ilimde derinleşmiş kimseler yapabilir.

b-Sağlam Duyular:

İnsanın sahib olduğu zâhiri beş duyu ve diğer bâttini duyuların (sevinç, keder v.s.), ortaya koyduğu bilgiler zorunludur. Ancak duyuların bilgileri sınırlıdır. Mesela, kulak saniyede 16 ile 20.000 arasındaki titreşimleri ancak duyabilir.

Gözün, duru suya batırılan değneği eğri ve çöldeki serabı deniz gibi görmesi, onun yanılabilceğini gösterirse de; bu yanılmayı tashih etmenin mümkün olması, duyularla da ilim elde edileceğini göstermektedir. Hislerle elde edilen ilim, aklın mahsulü olan ilim gibidir.

⁵⁰ İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr , I , 33.

⁵¹ İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr , I , 33.

3-Müsbet İlimler:

a- Deneyler ve Müsbet İlimler:

Bilindiği gibi önce nazari olarak başlayan, sonra duyular ve akıl ile denenen ve kesinlik kazanan müsbet ilimler 18. yüzyılın ortalarında meydana çıktı, hızla gelişti ve hatta dini ilimlerin rakibi oldu.

Modern bilimle İslami bilgi (ilim) arasındaki farkı ortaya koyabilmek için kısaca tariflerini kaydedip, mukayese etmemiz gerekir.

İslami bilgi geleneksel, mukaddes ve aslı ilâhî olup, insan ürünü olan kültürlerden de daha kapsamlı ve mükemmeldir. Bu bilgi, ancak kaynağı olan Allah'dan öğrenilir. İlkesi, temel ve zaruridir.

Modern bilgi ise, sadece duyularla hissedilen dünya bilgisidir. Her seviyede sınırlıdır. Modern bilim, metafizik alanını ihata edemez. Bu bilgiler, müslüman olmayan kişilere nisbet edildiğinde, bu şekilde izah edilmiştir. Aslında bütün ilimler Allah'tandır. Tarif ve taksimler insanlarındır. Gerçekte hiç kimsenin, bir ayrılık çıkarmaya hakkı yoktur.

İslam'da kültür, düşünce, gerçek sanat ve bilimsel faaliyetin her dalına önem verilmiş; insanların muhtaç olduğu ilim ve sanatların aslı farzı Kifaye sayılmıştır⁵². Herhangi bir ayırım da yapılmamıştır⁵³.

Bir hadisin, bilimsel verilere muhalif olması, hadisin mevzu olacağına bir alâmetidir. Ancak bir izah ile açıklık kazanabilir. Açıklık kazanmayanların (müşkilatı giderilmeyenlerin) İslam'a bedahet mertebesinde muhalif olmaması halinde, tamamen reddedilmemesi, bilakis zamanın ve zeminin izahına havale edilmesi gerekir.

b-Hadis Ahkâmında Mantıki Ölçüler:

Sevap ve günah konusunu işleyen hadisler, az amel karşılığında çok sevap verileceğini bildirmişlerse de, yine de sevaplarla,

⁵² el-Gazzâli, İhyâü'l-Ulumiddin, I, 17.

⁵³ Bulaç, Ali, dergi, s. 74.

çekilen sıkıntılar; cezalarla, işlenen günahlar arasında mantıki bir ölçü vardır.

Bunun için hadislerin manalarında görülen ölçsüzlük de bir uydurma alâmeti (mevzu) sayılmıştır. Ancak ölçsüzlüğü bildiren hadislerle, Allah'ın lütfunun genişliğini müjdeleyen hadisleri birbirine karıştırmamak lazımdır.

Ölçsüzlüğe misal olarak şu sözü verebiliriz: "Kim La İlähe İllallah derse, Allah bu sözden bir kuş yaratır. Bunun yetmiş bin dili vardır, her dil yetmiş milyon lisanla, onun namına Allah'a istiğfar eder..." Bu rivayetteki aşırılık dikkati çekmektedir.

Diğer taraftan teşvik ve korkutmak için amellerin sonunda bazı neticeler, sevaplar ve cezalar bildirilmiştir. Keza bunlarda da yapılanlardan daha fazla karşılığın varolduğu dikkati çekmektedir. Mesela, "Bir kimse bir defa La İlähe İllallah... derse, on köle azat etmeye denk sevab kendisine verilir. Ayrıca yüz hasene (iyilik) yazılır, yüz kötülüğü de silinir..." Bu hadis hem sahih hem de Allah'ın lütfunun bolluğunu göstermekte ve insanları kelime-i tevhidi söylemeye teşvik etmektedir.

4-Metin Tenkidinde Mantıki Ölçü:

a-Mantıki Olarak Metnin doğruluğunun İsbatı:

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin sözleri başlıca iki kısma ayrılır:

Görünmeyen şeylerle ilgili sözleri, Gözle görülüp elle tutulan şeylerle ilgili sözleri.

İnsan, ancak ikinci bölümü deneyebilir. O'nda Hz. Peygamber'in doğruluğu sabit olursa; sözlerinde de doğruluğu, Cenab-ı Hakkın kendisine verdiği diğer alametlerle sabit olur. Bunlar, mucizeler ve istikbale ait bir peygamberin hüccet haberleridir. Mucizeleriyle doğruluğu sabit olduktan sonra, ona teslim olmaktan başka bir çare kalmaz.

Biz burada, peygamberin ve hadislerinin doğruluğu hususunda önemli bir kaç noktaya değinmek istiyoruz:

Hadisler üzerinde inceleme ve etüd yapmadan önce, hadisin sahih olup, peygamberden kesin olarak geldiğini bilmek lazımdır. Çünkü aslı olmayan bir çok sözler de kendisine atfedilmiştir. O halde hadisler üzerinde incelemelerin sağlam bir temele dayanabilmesi için, hadis bilginlerinin doğruluğunu tesbit ettikleri hadislere baş vurmak ve onları incelemek gerekmektedir. Resulullah ile ilgili bütün incelemeler böyle yapılmalıdır⁵⁴.

Arap dilinde bazı kelimeler lügat manasından alınıp, fikhî manalara nakdedilerek, her iki manada da kullanılmaktadır. Kur'an ve hadislerde geçen bu kelimeler bazen lügat, bazende ıstılah manasında kullanılmıştır. Onun için bu konuda inceleme yapan kimse, önce bu kelimelerin hangi manada kullanıldığını bilmesi gerekmektedir. Mesela, "Semâ" kelimesi Kur'an'da bazen lügavî olarak "Yüksek" anlamında kullanılmış, bazende melekleri ve gaybî olan şeyleri içine alan bir yer olarak kullanılmıştır. Bu itibarla nassın tahlilini yapmak isteyen kimse, önce semâ kelimesinin hangi manada kullanıldığını öğrenmeli, sonra da tahlilini yapmalıdır. Bir çok kimse, kelimelerin işaret ettiği asıl manayı kavrayamadığından, âyetler üzerinde yaptığı yorumlarda haliyle yanıltıcı olabilmektedir. Bu şekilde araştırma yapanlar, asılda olmayan bir çok şeyi naklettiklerinden, anlatılması gereken asıl gerçekler unutulmakta veya inkar yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla da bu gibi kimselerin yaptıkları hatalar, İslama mal edilmektedir.

Bazı şeyler vardır ki, bir çok âmillerin neticesidir ve bu amillerin herbiri sonucu etkilemektedir. Şayet bir kimse sadece bir sonuçtan söz edip, diğer sebepleri anlatmazsa, onları inkar etmiş sayılmaz. Mesela tenbellik, sıcak, soğuk, yorgunluk veya üzüntüden meydana gelmiş olabilir. Bütün bu sebebler de bir insanda bulunabilir. Böyle bir insana, "sıcaklık seni tembelleştirmiştir" desen; bu söz diğer

⁵⁴ Havva, Said, er-Resul s. 46-47.

sebepleri inkar etmek anlamına gelmez. İşte bunun gibi Cenab-ı Allah, bir çok şeyleri görünen veya görünmeyen sebeblere bağlamıştır. Mesela ölümün iki sebebi vardır: birisi görülen hastalık, diğeri ise gaybî olan ve bize görülmeyen ruhi kabzetmeyle ilgili olan melektir. Kur'an-ı Kerim ve hadisi şerifler, bazen bir mesele için hissedilebilir bir sebepten söz ederken; başka bir yerde ise aynı meselede hissedilmeyen bir sebepten bahseder. Bu, birinin diğeri için çürütmesi anlamına gelmez. Bundan dolayıdır ki, bazı nasların anlaşılması hususunda bir çok kımsenin yanıldığını görmekteyiz. Bir meselenin hem gaybî hemde hissi sebepleri olduğu halde, nas sadece gaybî sebepten söz ettiğinde; nassın, hissi sebebi inkar ettiğini zannediyorlar. Bunun tersi düşünülmesi de aynı anlama gelmektedir. Bu ise, büyük bir cehalettir. Ancak, bir şeyin görünen sebebinin zikredip, asla yalan söylemeyen peygamberin, sözünü ettiği gaybî haberini inkar edenin cehaleti ona denk olabilir.

İnsanların başına gelen musibet ve afetlerin, mutlak olarak bir sebebi vardır. Fakat bu sebepler, insanların işledikleri günah sebebiyle intikam almak ve onları masiyetten uzaklaştırmak için Allah'ın kudret ve iradesinin müdahalesine ters düşmemektedir. Cenab-ı hak buyuruyor ki: "Eğer Kur'an ile dağlar yürütülmüş veya yeryüzü parçalanmış, yahut ölümler konuşdurulmuş olsaydı, kafirler yine de inanmazdı. Oysa bütün işler Allah'a aittir. Allah dilese, İnsanların tamamını doğru yola eristirebilir. Gerçeğini akıl kesmedi mi? Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar yaptıkları işler sebebiyle, inkar edenlere bir belanın dokunması veya evlerinin yakınına inmesi devam eder durur. Allah verdiği sözlerden hiç şüphesiz vaz geçici değildir. "

b- Keşf ile İsbat Meselesi:

Gayb âleminin bir kısmının Sûfilere açılıp görüldüğü hususunda, İslamî tasavvuf kitapları bir hayli yer ayırmıştır. Herhangi bir kimse, onların yaptıklarını yaparsa, vardıkları dereceye ulaşmaları mümkün olacak ve insanın imanını artıracak bazı halleri müşahede

edecek diye kaydedilmektedir. Bu gibi sözlerin bir kısmının doğru olduğuna dair müslümanlar ittifak halindedir. Şüphesiz ki, bu da peygamberlerin risaletini tasdik eden belgelerden biridir.

Bu gibi sözlerin kabulü mümkün olanlar için, sınır çizmek gayesiyle, bir kaç esası zikretmek istiyoruz:

Belirli şartlar dahilinde gaybi olan şeylerin bir kısmını görmek mümkündür. Peygamber (s.a.v.), buna işaret etmiş ve bazı sahabeler bunu görmüştür. Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamberin kabır azabını işittiği bir sırada, sahabesine şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kalbiniz kirlî ve lüzumsuz konuşmanız olmasaydı, işittiğim şeyleri sizler de işitecektiniz ".

Müslim de, Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in, Hz. Ebubekir ile Hz. Hanzala'ya söylediği şu hadisi rivayet etmiştir: "Ruhum yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, yanımda iken olduğunuz hal üzere kalır ve zikre devam ederseniz; melekler, yataklarınızın üzerinde ve yollarda sizin ile tokalaşacaklardır. Fakat Ey Hanzala ! Bir saat böyle, bir saat şöyle, bunu üç defa tekrar etti. "

el-Buhârî, Üseyd b. Hudeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: " Gece vaktinde Bakara suresini okurken, yanımda bağlı bulunan atım dolaşmaya başladı. Bunun üzerine okumaya ara verince, durdu. Tekrar okumaya başlayınca atım yine dolaşmaya başladı. Oğlum Yahya, ata yakın olduğu için gidip onu uzaklaştırdı. Sonra başımı göğe doğru kaldırıncı, içi fenerlerle süslenmiş, gölgeliğe benzer bir şey gördüm. Sabah olunca başımdan geçenleri Hz. Peygamber'e anlattım. Hz.Peygamber (s.a.v.), bana:

— Onun ne olduğunu bilir mısın ? diye sorunca,

— Hayır, diye cevap verdim. Hz. Peygamber de bunun üzerine:

— Onlar meleklerdi. Sesin için sana yaklaştılar. Okumaya devam etseydin, herkes onları görecekti ve gizlenmeyeceklerdi, diye buyurdu ".

el-Buhârî, Müslim ve et-Tirmizî, Berâ'nın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Atı yanında bağlı bulunan bir kimse, Kehf suresini

okuyordu. O sırada yukarıdan bir bulut inmeye başladı. Bulut yaklaşıncaya at ürkemeye başladı. Sabah olunca Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in yanına giderek, başından geçen olayı anlattı. Hz. Peygamber(s.a.v.), o Sekine idi, Kur'an için yere indi, diye cevap verdi".

Buna benzer bir şey gördüm diye iddia eden bir kimsenin sözünü, ancak şu esaslar dahilinde kabul edebilirsiniz:

1-Şehadeti kabul edilen kimselerden olması gereklidir. Aksi takdirde fasık, ehli bidat ve sapık kimselerin sözleri bu hususta muteber değildir.

2-Bu tür iddiada bulunan kimsenin, Kur'an ve sünnete bağlı bulunması gereklidir. Hz. Peygamber(s.a.v.)'in gösterdiğinden başka bir yolda giden kimsenin, böyle bir keşfe muttali olduğuna dair söylediği sözü kabul edemeyiz. Çünkü böyle bir yola süluk eden bir kimse, fasık sayılır. Fasıkın ise şehadeti kabul değildir.

3-Muttali olduğu gaybın, o konu ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söylediği söze tevafuk etmesi gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söylediği söz, asla yanlış değildir. Allah (C.C.), O'nu her hususta huccet olarak kabul etmiştir. Bunun için, naslara ters düşen bir kimsenin sözünü asla kabul etmeyiz.

4-Gördüğünü iddia ettiği şeyin, dünyada görünmesi dinen mümkün olmayan veya üzerine İslama ters düşen bir konunun terettüp etmemesi gerekir.

Bu saydığımız şartlara haiz olan bir kimse, "Ben böyle keşflere sahip oldum" dese, bu sözünü kabul etmemizde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bir şeyin doğruluğunu bildikten sonra, yalanlamanın bir anlamı yoktur. Hurafeye dayanan akıl ile, ilim ve mantığa dayanan akıl arasındaki fark, birinin tahkikat ve incelemeye dayalı olmasıdır. Yoksa gereksiz yere inkara kalkışmak değildir. Yeterli sebeblere dayanmadan bir şeyi inkara kalkışmak, akıl hastalığına bir delildir⁵⁵.

⁵⁵ Havvâ, Said, s. 49-50 : eş-Şâtîbî , el-Muvâfakât, II, 263-266.

c-Rüya İle İsbat Meselesi:

Gözle görülmeyen ve hissedilmeyen bir çok gaybî gerçekler vardır. Onları inceleyip, hangi türden olduklarını tesbit etmek gereklidir.

Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a-Rüya,

b-Hipnotizma,

c-Ruh çağırma,

d-Cinlerle ilişki kurma,

e-Telepati (uzaktan haber alma).

Bu teoriler, gerçek meseleler kategorisinde yer almıştır ve herbirisi kendi zaviyesinde birer belge ve delil niteliğinde olup, gayb alemine inanmayı gerektirmektedir. Peygamberlerin haber verdikleri gayb âleminin var olduğuna işaret ederler. Bu söylediklerimiz, aynı zamanda ondan bir cüzü teşkil etmektedir.

Uyku halinde iken, insanın geleceğe ait bir şeyi görmesi ve bir çok zaman da gördüğü şeylerin vuku bulması, bizim için görünmeyen ve istikbali ihata eden bir bilginin varlığının bir belgesidir. Hipnotizma, açık olarak ruhun varlığına ve kendisine has kanunlarının bulunduğu delalet etmektedir. Hipnotizma ameliyesinden sonra meydana gelen uykuda, insanların bütün organları muattal kalıp, normal görevlerini yapamaz hale gelirler, adeta uyuşurlur. Bu durumda bulunan bir kimseyi iğne ile dürtsen, onu hissetmez. Fakat kendisine uzak olan bazı şeyleri sorsan, onları görür gibi sana haber verir. Halbuki uyanık iken, onları bilmemektedir. Uykudan uyandığında önceki durumunda verdiği cevapları hatırlayamaz ve ne sorudan ne de cevaptan haberi vardır. Daha doğrusu bunları hiç hatırlayamamaktadır.

Bugün ruh çağırma meselesi, hipnotizmada olduğu gibi her yerde yaygın bir haldedir. Bu olaylar, gayb âleminin varlığına delalet etmektedir. Çünkü çağrılan ruh hakkında ihtilaf vardır. Kimilerine göre bu ruh, beşer ruhudur; Kimilerine göre ise cin ruhudur. Ama ne

olursa olsun görünmeyen cisimlerin mevcut olduğunu kabul ettikten sonra, mesele kalmamaktadır. Ruh alemine ait olduğu için görünmediği ortaya çıkmaktadır.

Bazı insanlarda görülen telepatî 'de, insanda, cisimden başka bir varlığın mevcut olduğunu göstermektedir. Çünkü bu yolla, harikülâde bir şekilde çok uzak olaylar bilinmektedir.

Cinlerle görüşüp, münasebet kurmak da bazı yerlerde yaygın bir haldedir. Bütün bunlar, gâyb âleminin mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar, bilgi edinilmesine yarayan bir vasıta olmadıkları gibi, bir hidayet yolu da değildir. Çünkü bunlardan hiç biri hakkında, verdiği bilgilerin daima doğruluk ifade edeceklerine dair kesin bir delil yoktur. Bunlarda doğru ile yalan, hak ile batıl, şeytanın ruhu ile insanın ruhu birbirine karışmaktadır. Ayrıca bu konularda sorumlu kimse bulunmadığı için, işin içerisinde hile ve desiseler de girmektedir.

O halde gaybi bilebilmek için elimizde güvenilir bir tek yol kalmaktadır. O yolda, gaybın mucizeleriyle desteklendiği peygamberlerin yoludur. Gaybın bu şahadetli, hakka delalet eden güvenilir bir şahadetidir. Ayrıca gayb hakkında bilgi veren zat, kendisini çok yakından tanıdığımız, güvenilir bir şahsiyettir. Gayb âleminin bilgisi için biricik kaynak olan bu zat, Allah (C.C.)'in elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğuna göre, gayb ilgili meseleleri, hidayet ışığı altında incelemek gerektiği gibi; hakkın yönünü bilmek için bize ulaşan herhangi bir gaybi meseleyi de yine O'nun hidayet ışığı altında incelemek gerekmektedir⁵⁶.

Yukarıda verilen bilgileri bir emare telakki etmek ve onların kesinliği hususunda daha ihtiyatlı davranmanın lüzumlu olacağı kanatindeyiz.

⁵⁶Hawâ, Saîd, s. 49-50 ; Hz. Yakup'un, Mısır'dan yola çıkan Yusuf'un gömleğinin

kokusunu Kenan'da hissetmesi de gaibden açılan harikülâde bir hadisedir. Bu gibi şeyleri sade bir müslüman da hissedebilir. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde böyle bir harikülâde hadisenin başından geçtiğini ifade etmektedir [Bkz. Hak Dini Kur'an Dili, IV, 2918 -2922].

5-Terğib ve Terhib:

Teşvik etmek ve sakındırmak manasına gelen "Terğib" ve "Terhib" kelimeleri, tatbik edildiği sahalarda bir müeyyide vazifesi görmektedir.

Allah Teâlâ'nın kullarına bir lutfu ve in'amı da, peygamberlerine amellerin sonunda hasıl olan sevabı ve azabı vahyederek, bildirmesidir. Bunun sonucu olarak toplumun kalpleri korku ve arzu ile dolmuş olur. Böylece de kendileri içten gelen bir etki ile şeri'at'a bağlanırlar. Nitekim bir âyeti kerime 'de, "Bir de sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Gerçi bu nefsinize ağır gelir. Fakat huşu sahibi kimselere değil"⁵⁷ buyrularak, içten yapılan amelin önemi ve ağır gelmemesi anlatılmaktadır.

Terğib ve terhibin bazı kısımlarına dayanan kaide-i külliyeler de vardır. Sahâbe fakihleri, bu kaideleri tafsilatlı değilse de icmâlen biliyorlardı⁵⁸. Nitekim bir hadisi şerifte "Babasının yerine bazı ibadetleri yapıp yapamayacağını soran adama Resulullah, "Babanın borcu olsaydı onu öder miydin ? " diye sormuş, adam "evet" deyince Hz. Peygamber, "Allah'ın hakkını ödemek daha münasıptır" buyurmuştur. İşte bu durum, ahkâmın külli kaidelere bağlandığını göstermektedir.

Terğib ve terhibin bir çok metodu vardır. Her metodun da kendine has incelik ve sırları mevcuttur. Şimdi bu metodlardan hiç olmazsa en önemlilerini sıralamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1-Yapılan işin sonunda nefsin temizlenmesini ve iffetli olmasını bildiren hadisler:

Nitekim nefsi terbiye ettiğini anlatan bir çok hadis vardır. Mesela oruç tutmak nefsin kırılmasını, terbiye edilmesini temin eder.

⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, el-Bakara, 45.

⁵⁸ ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 113.

2-Yapılan işin sonunda şeytandan korunmanın elde edileceğini bildiren ve bu yolu öğreten hadisler:

Nitekim aşağıdaki hadiste bu durumu görmekteyiz:

"Bir kimse bir günde yüz kere **أَعُوذُ بِاللَّهِ** derse, ona on köle azat etmeye denk sevap verilir, yüz iyilik yazılır, yüz kötülüğü silinir, o gün boyunca şeytandan korunmuş olur, ancak bu kelimeleri daha fazla okuyanlar hariç, hiç kimse de bundan daha fazla bir amel yapmış olamaz⁵⁹. Bunun sırrı da bu gibi dualarla dile, iç aleme galib gelinmiş ve nefis iyiliklerle donanmış, nefsin kötülüklerden, dolayısıyla da şeytandan böylelikle korunmuş olmasıdır.

3- Sonunda Rızkın Çoğalacağını Bildiren Hadisler:

Bir hadisi şerifle, " Kulum bana sığırırsa ben de onu korurum, bir şey isterse onu da veririm " buyrulmaktadır.

4-Neticesinin Ahirette Görüleceğini Beyan Eden Hadisler:

Saâdeti temin eden temel ahlâkî esaslarla münasebetinin olduğunu belirten ve dolayısıyla ahiret de sevap ve ceza olacağını bildiren hadisler, bu nevidendir.

Temel ahlâkî esaslar şunlardır: Temizlik, Allah korkusu, huşu, cömertlik, insanlar arasında adaleti temin etmek v.b.

Başka bir şeyin tesiri olmaksızın Allah'ın Celâlini hatırlayarak, kılınan iki rekat namaz ve noksansız alınan abdestin önemini gösteren haberler gibi. Bu durum manevî ve maddî temizliğimizin varlığını ortaya koymaktadır.

Cömertliğin tesiriyle malı harcamak, zulmü affetmek, ruhun cömertliğini gösterir. Açları doyurmak da maddî cömertliği mevzu eder.

İnsanların arasını bulmak, adaletin tesisini, âlemi islamın islahını mevzu eder.

Bazı ilim erbâbı, az fülle çok sevap veya çok ceza verilmesi şeklindeki bir ölçüsüzlüğü, mevzu hadislerin tesbiti için bir alâmet

⁵⁹ ed-Dehlevî, Fuccetullahî'l-Bâliğa, I, 113.

olarak telakki etmiştir. Ancak bu şekilde esas alınan ölçü, her zaman hadisin mevzu sayılmasının bir alâmeti değildir. Çünkü Allah'ın az bir fiile çok sevap vermesi caizdir, lutfundan ümit edilir. Nasıl ki, toprağa atılan bazı taneler, bire yedi hatta yedi yüz başak ve her başakla yüz tane olması takdirinde yedi yüz, yedi bin misli artar, hatta haşhaş gibi bitkilerin, yetişen tohumlarının daha çok olduğu bir gerçek ise; aynı şekilde de bazı gün ve gecelerde, Ramazan ayında hatta Kadir gecesinde, bin aydan daha fazla sevap kazanılacağı ve bu durumun fiil ve ceza denkliği ölçüsünün kesin bir ölçü olmadığını gösterir.

Ancak yine de terğib ve terhibin belli bir oran ve ölçüsü vardır. Kur'an-Kerim ve hadisi şeriflerde ki terğib (teşvik) ve terhib (korkutma) ifadeleri belli ölçülere sahiptir. İnsanları ne haddinden fazla bir ümide, ne de aşırı korkuya kaptırmadan ahenkli bir dünya ve ahiret sevgisi ve canlılığı içinde bulundurmak gayesiyle, belli oranlarda verilmiş gibidir. Nitekim bunun böyle olduğunu gösteren hadisi şerifler vardır. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) 'in rivayetine göre, Muaz b. Cebel (ö. 18/639), bir deveye binmiş olan Hz. Peygamber'in terkisinde bulunuyordu. Hz. Peygamber, üç defa "Ya Muaz" diye seslendikten sonra şöyle buyurdu: "Hiç bir insan yoktur ki, bütün kalbiyle inanmış olarak Allah'tan başka ilah olmadığını ve Muhammed (s.a.v.) 'in O'nun elçisi olduğuna şahadet etsinde, Allah Teâla onu cehennem ateşine haram etmesin "Bunun üzerine Muaz, "Ya Resulullah ! bunu halka söyleyeyim de sevinirler mi?, Hz. Peygamber: " Hayır söyleme, zira buna güvenirlere de tembellik ederler " buyurdular. Muaz (r.a), bu hadisi, vefatı anında gûnahtan kurtarmak düşüncesiyle haber vermiştir.

Terğib hadisleri, müslümanları - bazılarının zannettiği gibi - dünyayı ihmal ederek, her zaman nafîle ibadetle meşgul olmaya sevk etmemiş hatta çoğu defa - Hz. Peygamber'in neticesinden korktuğu üzere - onların farz ibadetleri dahil ihmal etmelerine yol açmıştır...⁶⁰.

⁶⁰ Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, s. 192-193.

Bilhassa terğib ve terhib maksadıyla hadis uyduran âbid ve zahit kılıklı müslümanlar, bu hareketi İslam'a hizmet maksadıyla yaptıkları ve bundan dolayı da Allah'tan mükafat beklediklerini, istedikleri kadar söylesinler; İslam'a zarar verdikleri gözden kaçacak gibi değildir.

Aslında aşırı bir ümit veya aşırı bir ahiret korkusu terğib ve terhib için ölçü olmamaktadır.

6-Tarihi Gerçekler:

Buradaki tarihten maksat İslam tarihi, gerçekler ise; hadiscilerin sahih telakki ettikleri haberler ve onların isbat ettiği gerçeklerdir. Senet tenkidinde tarih kullanıldığı gibi; metin tenkidinde de aynı şekilde tarih kullanılmıştır.

Buna el-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1070) 'nin yaptığı bir tenkidini misal vermekle yetinmek istiyoruz.

Ebu'l-Hasan el-Hemezânî der ki: Hz. Peygamber'in Hayberli Yahudiler'den cizyeyi kaldırdığına ait Yahudiler, bir yazıya ortaya çıkardılar. Devrin veziri bu yazının doğruluğunu tesbit için el-Hatib'e gönderdi. el-Hatib, belgeyi inceledikten sonra **tarihle tesbit** ölçüsünü kullanarak, belgenin sahte olduğunu ortaya çıkardı. Şöyle ki, bu belgede şahit gösterilen Hz. Muaviye, Hayber'in feth edildiği gün henüz müslüman olmamıştı. Zira Muaviye, Hayber'den sonra Mekke'nin fethedildiği yılda müslüman olmuştu. Yine Said b. Muaz'ın da şahitliği vardı. Halbuki bu zat da, Hayber'in fethinden iki sene önce ölmüştü. Dolayısıyla belgenin sahte olduğu anlaşılmış oldu ⁶¹

Tarihi bilgiler, tashihe yaradığı gibi; sahte bilgiler de tahrife yaramıştır. Mesela müsteşrik Goldziher'in, ez-Zuhrî ile ilgili sözleri tahriften başka bir şey değildir. Goldziher, tarihçi Yakubi'ye dayanmaktadır. O, Zuhrî'nin hadis uydurduğunu söylemektedir. Güya Halife Abdümelik, Kudüs'te yaptırdığı mescide halkı davet etmiş

⁶¹ M. Accac, el-Hatib, es-Sünne, s. 245-246.

ve Zuhri'nin bu hususta hadis uydurmasını istemiş o da, "Üç mescide seyahat yapılır" hadisini vaz etmiştir. Halbuki Kudüs'te mescid yaptırın o değil Velid'dir.

7-Hadisi Büyük Bir topluluğun Duyduğu İddia Edildiği Halde, Onu Sadece Bir veya İki Ravinin Nakletmesi:

Bazı râviler bir hadisi naklederken, orada büyük bir toplumun bulunduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki mezkur olayı nakleden kimse bir veya iki şahıstır.

Bu tür rivayetler, râvinin lehine ise ve zikrettiği toplumdaki bilen veya nakleden başka bir kimse yoksa, o hadisi, kendisinin vaz ettiği ihtimali yükselmiş olur.

Şüer, Gadirhum'da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hilafeti verdiğini hemde bunun büyük bir toplumun huzurunda gerçekleştiğini söylerler. Halbuki böyle bir toplum söz konusu değildir. Hatta orada bulunduğu söylenenler, sadece bir iki seneden nakledilmiştir ve direk hilafet ile ilgili de değildir.

el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf adlı eserinde şöyle demektedir: "Gadirhum hadisinin, Hz. Ali'ye söylendiği malum değildir. Zira o sırada Hz. Ali Yemen'de bulunuyordu".

8-Tarihi Belirtilerek İstikbalden Haber Veren Hadisler:

Bir çok hadiste, istikbalden haber verildiğini görmekteyiz. Ancak bu tür hadislerde, bazı yönlerden açıklık olsa dahi, bu sadece bazı yönleri temsil şeklindedir ve kapalıdır.

Hadisi rivayet eden ashâbı kıram'ın bazıları, hususi konularda bilgi vermişlerdi. Mesela Ebu Hüreyre'nin, "üç kap ilim hıfzettiğini, bunlardan ikisini söyleyip neşrettiğini, sonradan...geri kalanını söylesem başım kesilirdi" (Buhârî, İlim, 43) dediği nakledilmiştir. Bu bilgilerin istikbalde vaki olan fitne olayları ile ilgili olduğu

anlaşılmaktadır⁶².

Hız. Hüzeyfe'nin, Hız. Peygamber'den bazı sırlar öğrendiğini kaynaklarda görmekteyiz (Buhâri, V,31). Bu arada daha önce, dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu mevzu eden hadisin, kıyametin ilminin Allah'ın yanında olduğunu beyan eden âyetiyle taaruz ettiğini böylece de mevzu sayıldığını söylemiştik. Bu durum istikbalden haber veren hadisler hakkında ihtiyatlı olmamız gerektiğini ifade etmektedir.

9- Bazı Mesleklerle İlgili Hadisler:

Bazı kimseler Yunan, Hind, İran ve Arap filozoflarına ait bir takım hikmetli sözleri Hız. Peygamber'e nisbet etmişlerdir.

Hadislerle birlikte yazılan bu türden bazı sözler vardır ki, bazı meslek erbâbının sözleri olma ihtimali kuvvetlidir. Tıpla ilgili sözler, tıbbın prensiplerini mevzu ediyorsa, senedi ve metni de sahih ise onun hadis olduğunu inkar etmek doğru değildir. Ancak metni sahih olan bazı tabib sözleri vardır ki, hadis diye ileri sürülmüş ve bazı eserlerde yer almışlardır. Bunların ayırt edilmesi de Peygamber'imizin tebligatına muvafık olup olmaması veya mesleğe ait bir bilgiyi ortaya koyup koymaması ile tesbit edilir.

Tasavvuf ehlinde bazıları, mesela Ebu Turab en-Nahbeşi, İmam Ahmed'in "Fılan zayıftır, filan sikadır" şeklindeki sözlerini gıybet telakki etmişlerdir. Ancak sûfilerin büyük bir kısmı, hadis ilmine sarılmıştır. Hatta meşhur Ebu Turab dahi, sonradan hadis talebinde bulunmuştur. Sûfilerin arasında hadis va'z edenler azdır⁶³. Ancak senedleri bilinmeyen bazı haberler sûfilerden duyulmaktadır. Bu gibi sözleri, onların şahsî sözleri kabul etmek ve ihham telakki etmek en makbul bir hareket olacağı kanaatindeyiz.

Bazı zahit ve mutasavvıflar, salih amellere teşvik amacıyla Hız. Peygamber'in söylemediği bazı sözleri hadis diye o'na nisbet etmişlerdir.

⁶² M. Accac, el-Hatip, es-Sünne, s. 426.

⁶³ Aydınlı, Abdullah, Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 189.

Bu arada bazı kişilerin de keşf yoluyla hadis aldıkları ve tashih ettiklerinden kaynaklar haber vermektedir.

eş-Şearâni, Şeyh Ahmed-ı Zevâvi'den naklederek şöyle demiştir: "Biz hadis hafızlarının zayıf gördükleri bazı hadisi şerifleri Resulullah'tan işittir ve ona göre amel ederiz".

Ancak keşf yoluyla hadis alma kapısı açılırsa, zındıklar müslümanların kafalarını karıştırırlar. Üstelik keşf sayesinde tam olarak hakka ulaşamayacağı da söylenmektedir⁶⁴. Hz. Peygamber'in icthadı vahiyden sayılmıştır. Zira O, masumdur. O, hata etmezdi. Hata ettiği farzedilse bile hata üzerinde karar kılmazdı. Ama Hz. Peygamber'in dışındaki insanlar, O'nun gibi değildirler. Hz. Peygamber'in hükmettiği, haber verdiği, ister rüyada isterse de keşf halinde olsun, hepsi meleğin getirdiği gibi vahiyden sayılırlar.

Ümmetinden ise hiçbir kimse masum değildir. Bilakis keşf ve ilham sahibinin karıştırması, hata etmesi, rüyasının bir hulm (düş) veya keşfinin yanlış olması da muhtemeldir⁶⁵.

Bu arada şunu da zikrederim ki, tasavvuf kitaplarında senedi olmayan bir çok hadis yer almaktadır. Bunların hakkında ilk anda verilecek hüküm, hadis olmadıklarını söylemektir. Ancak bunların bulunduğu şerhlere bakıldığında ya da içinde meşhur hadis bulunan kitablara bakıldığında, "Bunlar hadis değildir, ama manaları doğrudur. Çünkü bu manada âyet veya başka hadis vardır" denmektedir.

10-Hadis Karşısında Ürperme ve Hadisin Aydınlığı:

Bazı kişiler, Hz. Peygamber'in sözlerinin, insan ruhu üzerinde tesirler bıraktığını ve onların gündüzün aydınlığı gibi bir nura, ışığa sahip olduklarını söylemişler ve bunu da bir ölçü olarak telakki etmişlerdir.

⁶⁴ Akfırat, H. Osman, Erenlerin kalb Gözü (trc. A.A.), s. 118 -122.

⁶⁵ Akfırat, H. Osman, Erenlerin kalb Gözü (trc. A.A.). s. 118 -122.

11-Hadisın Edebî Hususiyetlere Sahip Olması:

Bir hadisin sözlerinin düşük, bayağı kelimelerden meydana gelmiş olması, onun mevzu olduğunu gösteren bir alâmet sayılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in fasih ve belîğ ifadeler kullandığı bilinmektedir. Düşük sözlerin ölçüsü, fıtratı bozulmamış kimselerin kulağına hoş gelmemesidir.

Burada şunu da kaydedelim ki, hadis olarak isimlendirdiğimiz haberlerin, sadece Hz. Peygamber 'in kavli olan ve manen rivayetle kelimelerin değişmemiş bulunanların fesahatı ve belâğatı Hz. Peygamber'e aittir. O'nun filleri, bedenın ve ahlakının tasviri ve sîreti ile ilgili hadislerin sözleri, sahâbeye ait olduğu gibi; fesahat ve belâğatı da onlara aittir. Ayrıca sonradan gelen hadiscilerin, manen rivayetin müsadesi dahilinde, sözleri hadise karışmış olabilir. Bu sebeble hadislerin lafızlarında görülen bazı ifade bozuklukları, mevzu olmalarını gerektirmez.

Mananın düşük olması, hadisin mevzu olduğunu gösteren daha kuvvetli bir delil sayılmıştır. Ayrıca mananın çeşitli sebeplerle anlaşılmas, ihtimalli, kapalı olması halinde ortaya Müşkilü'l-Hadis durumu ortaya çıkmaktadır. Bu işkâlin izalesi için bazı metodlar ortaya konmuştur. İleride bunları zikredeceğiz.

B-MEVZU HADİSLERLE İLGİLİ PRATİK BİLGİLER

Kısa yoldan râvilerin hallerini öğrenmek için, onların çeşitli yönlerinden bahseden kitaplar telif edilmiştir. Ayrıca bazı konulardaki hadislerin değerlendirilmesi yapılmış ve genel bilgiler verilmiştir. Bir hadisin ve râvının durumunu, mezkûr eserlerden kısa yoldan öğrenmek mümkündür. Bu mevzuda biraz daha detaylı bilgi vermenin ve ilgili eserleri tanıtanın faydalı olacağını düşünmekteyiz:

1-Râvilerin Hayatlarını, Ahlak ve Zihin Yönünden Sika (güvenilir) Olup Olmadıklarının Tesbitini Yapan Eserler:

Bu şahada muteber sayılan eserlerden bazıları şunlardır:

1-el-Buhârî(ö. 256/869)'nin Tarihleri. Bunlar arasında bulunan et-Târihu'l-Kebir adlı eserinin bu sahada çok önemli bir yeri vardır. Bu eser rical tarihi niteliğinde olup, râvilerin sikalığından bahsetmektedir. Haydarâbâd'da hicrî 1363 senesinde 9 cilt olarak basılmıştır.

2- İbn Adî (ö. 365/975) 'in Kitâbü'l-Kâmil adlı 12 ciltlik eseridir. Bu eser basılmıştır. Zayıf râvilerin tanıtımı yer almaktadır.

c-ez-Zehbî(ö. 748/1347) 'nin Mîzânü'l-İtidâl adlı eseridir. Bu eserde zayıf râvilerin halleri hakkında bilgiler verilmiştir.Dört cilt olarak basılmıştır.

2-Mevzu (Uydurma) Hadisleri Toplayan Eserler:

Bu konuda, el-Cuzekânî(ö. 543/1487), uydurma hadisleri bir araya toplamış ve yazdığı eserin adına Kitâbü'l-Mevzuât el-Ebâtil demiştir. Ayrıca Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) 'nin Kitâbü'l-Mevzuât adlı üç ciltten meydana gelen bir eseri vardır ve matbudur. Bu eser üzerinde es-Suyutî (ö. 911/1505) ve İbn Arrak tarafından yapılan ilave ve itirazlar mevcuttur. İbn Arrak'ın eserinde iki bine yakın râvi, bir o kadar da hadis mevcuttur. Sahasının en faydalı eseridir ve matbudur.

3-İçinde Bazı Mevzu Hadis Bulunan Eserler:

Bazı kişiler bu hususta kitap isim listesi oluşturdular. Bu eserler arasında el-Gazzâlî'nin İhyâu'l-Ulum adlı eseri de vardır. Ancak el-Gazzâlî, bu eserinde itikad, haram ve helal konularında sahih olmayan hadisleri almamıştır. Bundan dolayı bu listeye onun eserinin alınması, tarafımızdan doğru bulunmamaktadır.

4-Bazı Konularda da Mevzu Hadisler Vardır Diye Oluşturulan Konu Listeleri:

Bu listelerdeki hadislerin hepsinin mevzu olduğunu iddia etmek gerçeklere aykındır. Zira bu listeler içerisindeki hadisler arasında mevzu olanlar olduğu kadar, hasen olanları da vardır.

5-İsrâilî Oğullarına Ait Kıssalardan Bahseden Hadisleri, Kitap ve Sünnet İle Karşılaştırarak, Değerlendirme Yapmak Gerektilir:

Zira İsrâilî oğulları ile ilgili hadislerin hepsi mevzu kategorisinde değildir.

6-Kaidelerle Mevzu Hadisleri Tesbit Etmek, Bazı Yerlerde Geçerli Olmaktadır:

İbn Kayyım, bazı kaideler koymuştur. Ancak bunlar, her zaman ve her yerde geçerlidir, demek doğru değildir. Bu kaidelerden bazıları şunlardır:

1-Resulullah'ın söylemesi ihtimal dışı olan ve tahmine dayanan haberler,

2-Vakıanın hadisi yalanlaması; Mesela "Hadisin okunduğu zaman aksırmak, hadisin sahih olduğunun delilidir" şeklindeki haber gibi. Çünkü aksırmak, bir hadisin sahih olduğunu göstermesi mümkün değildir.

3-Rivayet edilen metnin bayağı ve gülünç ifade ve fikirlere sahip olması,

4-Kur'an ve sahih hadisin sarahetlerine muhalif olan haberler,

5-Büyük bir topluluğun huzurunda işlendiği iddia edildiği halde, gerçekte böyle bir rivayetin bize kadar gelmemesi ya da onu sadece bir veya iki râvinin nakletmesi,

6-Vakıaya uymayan batıl bir haber olması,

7-Peygamber sözüne benzememesi,

8-Belirli tarih vermek suretiyle istikbalden haber veren hadisler,

9-Akıl ile ilgili hadisler,

10-Mecut vakıanın onu reddetmesi; "Kaf dağı zeberceddendir, dünyayı ihata eder" gibi rivayetler,

11-Kudüs şehrinde ve el-Mescidü'l-Aksâ'nın yanında bulunan es-Sahra (büyük kaya parçası) ile ilgili hadisler, bu hususta bazı sahih hadislerin olduğunu da belirtmekte yarar vardır.

12-Bazı günlerde kılınması tavsiye edilen namazlarla ilgili haberler, Günlerle ilgili olan hadisleri sadece zayıf sayanlar da vardır.

Bunlara bir kaç tane örnek verelim:

a-Reğâib gecesinde kılınması istenen namazlarla ilgili haberler,

b-Recep ayında tutulması istenen oruçla ilgili haberler,

c-Şaban ayının yarısının gecesinde kılınması istenen namazlarla ilgili gelen haberler,

13-Hadisın lafızlarının zayıf, kulağa hoş gelmeyen kelimelerden olması ve tabiata muhalif olması,

14-Habeş ve Sudanlıları zemmeden hadisler,

15-Türkleri ve bazı melikleri mutlak surette zemmeden hadisler,

16-Hayber Yahudilerinden cizyenin kalktığını haber veren hadis,

17-Güvercini sevmek, horoz sahibi olmak gibi bazı müteferrik konularla ilgili hadisler. Beyaz Horozla ilgili hasen mertebesinde olan bir hadis vardır.

18-Evlâdü iyâli kötöleyen hadisler,

19-Aşure gününde süslenmekle ilgili hadisler,

20-Kur'an'ın başından sonuna kadar surelerinin faziletlerini ifade eden rivayetler.

Haklarında sahih hadis bulunan bazı sureler şunlardır: Fatıha, Bakara, Al-i İmran, Nisâ, Mâide, En'am, A'raf, Tevbe, Yâsin, Duhân, Mülk, Zelzele, Nasr, Nas, Kâfirun, İhlas, Muavvizetân.

21-Hz. Ebubekir ile ilgili bazı haberler,

22-Hz.Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili bazı haberler,

- 23**-Hz.Muâviye'nin leh ve aleyhindeki haberler,
24-Ebu Hanife ve Şafîi hakkındaki haberler,
25-Hz.Abbas ve Amr b. As ile ilgili haberler,
26-İmanın artması ve eksilmesi ile ilgili hadisler,
27-Cariye edinmek ve bekarlığı öven hadisler.
28-Mercimek, pirinç, bakla, patlıcan, nar, üzüm, hindebâ, pırasa, karpuz, devenin başı ve kolu, peynir, kavrulmuş un ile ilgili haberler,
29-Güllerin faziletleriyle ilgili haberler,
30-Akık taşıyla ilgili haberler,
31-Abdâl, Aktâb, Ğavslar, Nükebâ, Nücebâ ve Evtâd'larla ilgili hadisler,

Bunlar hakkında haberlerin bir kısmı zayıf ise de, şâhit ve mütâbileri ile hasen hadis mertebesine ulaşmışlardır.

32-Çocukların kıyamet günü analarının isimleriyle çağrılacaklarından bahseden hadisler,

Halbuki gerçek olan, babalarının isimleriyle çağrılmalarıdır.

33-Hz. Peygamber'in raksettiğini bildiren haberler,

34-Hz. Mehdi ve Hz. İsa ile ilgili sahih, zayıf ve mevzu hadisler mevcuttur. Hz. Mehdi'nin Ehli Beyt'ten olacağını, adaletle hüküm edeceğini beyan eden rivayetler sahihtir. "Dünyadan bir gün kalsa da yine Mehdi çıkacak" hadisiyle ihticac edilemez. Hz.İsa'nın onun arkasında namaz kılacağını beyan eden haberlerin bazılarının senedleri batıldır.

Netice itibariyle Mehdi ile ilgili görüşler dörttür:

- a**-Mehdi, gerçekte Hz. İsa'dır,
b-Mehdi, Peygamberimizin amcası Hz.Abbas'ın neslindedir,
c-Hz. Ali'nin soyundan olup, ahir zamanda gelip, dünyayı adaletle idare edecek bir adamdır,
d-Râfiziler, Mehdi beklenen Muhammed b. Hasan el-Askeri'dir dediler; Mağripliler ise Muhammed b. Tumert denilen zalım bir adamın olduğunosylenmişlerdir.

b-ed-Dehlevî'ye Göre Hadis Mecmualarının Mertebeleri:

Hadisler, sıhhatları ve şöhretleri itibarıyla dört tabakaya ayrılırlar:

- 1-Mütevâtir hadisler,
- 2-Makbul ve kendileriyle amel yapılan hadisler,
- 3-Müstefiz hadisler,
- 4-Sahih ve hasen hadisler.

Yine o, bütün sünnet kitaplarını beş dereceye ayırmıştır:

- 1-el-Buhârî, Müslim ve el-Muvattâ',
- 2-Ebu Davut, et-Tirmîzi, en-Nesâî, İmam-ı Ahmed'in Mûsnedi,
- 3-es-Sahiheynden önce veya sonra yazılan mûsned ve musannaflar; sahih ve zayıf hadisleri ihtiva ederler Ebî Ali'nin Mûsnedi, Abdurrezzak'ın Musannaf, Ebu Bekir b. Şeybe'nin Musannafı, Abd b. Humeyd'in, et-Tayâlisî 'nin Mûsnedleri, el-Beyhakî, et-Tahâvî ve et-Taberânî'nin kitapları gibi,

4-Zayıf hadis nakleden vâiz, ehli hevâ ve İsrâil oğullarının menkıbelerini, haberlerini nakleden sahâbî ve tabiîn haberleri. Bu tür haberlerin bir kısmı, çok zayıf rivayetlerden meydana gelmelerinden dolayı yazılması doğru değildir. Ancak bunlar içerisinde mana yönünden doğru olanların bulunması muhtemeldir.

Bu tür haberleri ihtiva eden eserlerden bazıları şunlardır:

İbn Hibbân 'ın ed-Duâfâ'sı, el-Hatîp, el-Cûzekânî, İbn Asâkir ed-Deylemî, Havazemî ve diğer müelliflerin hadisleri. bu tür hadislerden oluşmaktadırlar. İbnü'l-Cevzî'nin el-Mevzuât adlı eserinde, bu tür hadislerin büyük bir çoğunluğubir araya toplamıştır.

5-Fukaha, sofiler ve tarihçilerin dilinde şöhret bulan bazı hadisler; bu türdeki hadislerin asılları yoktur, mevzudurlar.

Birinci ve ikinci tabakanın hadislerinden rahatca istifade edilir. Üçüncü tabakadan, sadece büyük âlimler istifade eder. Dördüncü tabakadan ise istifade zordur. Beşinci tabakanın hadisleri ise alınmaz⁶⁶.

⁶⁶ ed-Dehlevî, Hucectullah, I, 134-135.

Hadis mecmualarındaki hadisleri tanımanın pratik çözümlü ve en kolay yolu, bu mertebelere bakıp hadisleri değerlendirmektir.

İbn Hazm, daha değişik bir mertebede bulunan tabakalar tesbit etmiştir.

Sahih hadisleri ayırt etmenin bir yolu da sahih hadisleri ve mevzu hadisleri ayrı ayrı kitaplarda toplamak suretiyle ayırt etmektir. Bu sebeble el-Buhârî ve Müslim'in sahihleri birinci derecedeki sahih hadisleri; geriye kalan ikinci derece de ise Sünenü'l-Erbaâ'yı zikredebiliriz. Ancak Sünenler de de bazı zayıf hadisler vardır.

Diğer bir tedbir de mevzu hadislerin bazı eserlerde bir araya toplanmasıdır. Bu hususta İbn Arrâk'ın "Tenzihü's-Şerî'a" ve Yaşar Kandemir tarafından Türkçe olarak yazılmış "Mevzu Hadisler"adlı eserlerine bakılmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

I-MÜŞKİL HADİSLER

A-Mahiyeti:

Müşkil kelimesinin sülâsiden mastarı, "şekl" dir. Şekl kelimesi lügatta; benzer, eş, kapalı ve bağlı manalarına gelmektedir⁶⁷. Bundan türetilen müşkil kelimesi de, " başkasının şekline giren ve ona benzeyen" dolayısıyla bir birine benzeyen şeylere denmektedir. Daha sonraları manası kapalı olan herşeye müşkil denmeye başlanmıştır.

Bu kelime İslami ilimlerin hemen hepsinde kullanılmıştır. Kur'an'ın lafızlarında görülen kapalı manaların izahı için İbn Kuteybe (ö. 270/883), Te'vilü Müşkil'l-Kur'an adlı eserini yazmıştır. Ancak o, eserine ihtilaf ilmüne giren meseleleri de almıştır.

Hadisci ve kelmacı bir âlim olan İbn Fûrek (ö.406/1014), Müşkilü'l-Hadis adlı eserine, Allah'ı mahlukata benzeten haber-i sıfatlarla ilgili yetmiş den fazla hadis alarak onların tevillerini yapmıştır.

Usulu'l Fıkıh'da da müşkil terimi, manası kapalı olup kapalılığının giderilmesi mümkün olan kelimelere denmiştir. Bu arada müşkil tabiri ile kendisinden az farklı manada kullanılan müteşâbih tabirini de, zikretmekte fayda mûlaheze ediyoruz. Müşkil nasların hepsinin izah edilmesi mümkündür. Müteşâbih sayılan, kıyametin ne zaman kopacağını ve alâmetlerini ifade eden bazı hadislerin manası ancak Allah(C.C.) tarafından bilinmektedir⁶⁸. İstikbale matuf bu bilgiler kelimelerin şekliyle değil, manasının tahakkuku ile ilgilidir. İşkal, daha çok kelimelerin ve kelimelerin şeklinden dolayı meydana gelen mana kapalılığıdır.

⁶⁷ İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, XI , 356-360 : Asım Efendi, Kamus Tercümesi, III, 1831, İstanbul 1305.

⁶⁸ M. Accac, el-Hatîp, es-Sünne, s. 224.

B-Müşkil Hadislerin Değerlendirilmesi:

Hadislerin mevzu olduğunu gösteren alâmetleri sayarken lafızların gayri fasih, manaların bozuk olmasını da birer alâmet olarak izah etmiştik.

Lafızların gayri fasih olması, hadislerin mevzu olmaları için bir alâmet sayılırsa da kesin olarak mevzu olduklarını göstermez. Zira bu gayri fasih lafızlar, manen rivayetin catz olduğu zamanlardaki lafızlar olabilir. Ancak mananın bozuk olmasının affedilecek bir tarafı yoktur. İbn Hacer, kendisinde rekâket bulunan bir haberin Resulullah'a ait olduğunu iddia eden kimsenin yalancı olduğunu söylemiştir.

Hadislerin çeşitli noksanlıklarının yanında, sahih olup olmadıklarını ifade ederken aceleci hükümlerden kaçınmak gerekmektedir. Ayrıca hadisın zayıf ve uydurma oluşu yerine, teknik ifadesiyle işkâli söz konusu etmek ihtiyata daha münasiptir.

C-İşkalın Sebepleri:

Bilindiği üzere İslamî naslar Arapçadır. Onların doğru ve iyi bir şekilde anlaşılmaları da Arapçanın bütün özellikleriyle tam olarak bilinmesine ve ifaoelerinin inceliklerinin anlaşılmasına bağlıdır. Nasıl ki, âyetlerin manaları açık, maksatları belli (muhkem) veya kapalı, maksatları ihtimalli (müteşâbih) ise; aynı şekilde hadisler de de açık ve kapalı manalar bulunmaktadır. Bu durum, arabın hitap tarzında ve beyan işinde mevcuttur.

Diğer taraftan Kur'an'ın "beyan", hadislerin "mübeyyin" gibi vasıflara sahip olmaları mezkûr durumla tezat teşkil etmemektedir. Zira Kur'an'ın beyan vasfı, onda bulunan herşeyin bir hükümünün veya onunla ilgili bir bilginin mücmel de olsa bile, mevcut olduğunu gösterir. Sünnetin mübeyyin vasfı demek Kur'an-ı açıklaması Kur'an'ın küllî kaldelerinin ifade ettiği manaları tekid ve tafsil etmesi demektir. Bu sebeble ortaya çıkan kapalı manalı hadisler diğerlerine nisbeten azdır,

Yukarıda özetle zikrettiğimiz kapalılık sebeplerini biraz daha detaylı olarak yazmada fayda mülâhaza ediyoruz. Zira bazı kelimeler müşterek, zıt ve müphem manalara vaz olunmuşlardır. Bazıları da istimalleri sırasında ince edebî hususiyetlere (mecaz, kınaye, teşbih v.b.) sahip olmuşlardır.

Ayrıca Allah'ın mahlukatta da bulunan fiil ve sıfatlarına haber'i sıfatlar denir. Allah (C.C.)'ı insanlara benzeten ve onların anlayacakları kelimelerle tavsif eden hadisler ve karineler kullanılmıştır. Teşbih ve tescim manasını izale eden hadislerdeki karine ve emareler İslamın ilk yıllarında yazıya geçirilmemişti. Ayrıca Müşebbihe gibi bazı fıraî dâlle, bunları bir araya toplayıp, yanlış mana ile değerlendirmişlerdir. İşte bu gibi durumlar izale edilmesi gereken bir işkalin meydana getirmişlerdir.

Arapçada kelimelerin az kullanılması, bazen İslâmî hakikatları ifade etmemektedir, bu yetersizlik de bir işkal sebebidir.

İleride işkalin çözümü mevzu edilirken sebepleri de mevzu edilecektir.

D-İşkalin Çözüm Yolları:

İşkalin çözümü tefsir, tevîl, esbâb-ı vurud, kelimelerin kök manalarına bakıp cümlenin styâk ve sıbakına uygun düşeni tercih etmek ve teşbihli kelimeleri Allah (C.C.) 'ın zatına uygun olacak tarzda manalandırmakla gerçekleşir. Ayrıca Arapçanın hususiyetlerini ortaya koyan kaideleri de gözönünde bulundurmamakla işkal giderilebilir.

Gayb haberleriyle bilhassa kıyamete doğru olacak şeylerle ilgili haberler zamanımızın da bir kısım keşif ve kimyevi tahlillerin yardımıyla anlaşılabilirler.

E-Dini İlimlerde Müşkil Hadisler:

I-Kelam İlmî:

Kelam ilminde diğerlerine nisbetle kendileriyle istidlal edilen hadislerin sayısı azdır. Yaptığımız çalışmanın sonunda gerek aslı ve

gerekse fer'i inançlarla ilgili hadislerin sayısının yüz civarında olduğunu gördük. Hatta bunların da çoğu haberi sıfatlarla ilgilidir⁶⁹. Kalam ilminde daha çok kati deliller istimal edildiğinden hadislere az yer verilmiştir. Bunların arasında müteşabih manalı olanların ekseriyeti teşkil ettiğini görmekteyiz.

Bu tür hadisler başlıca üç kısma ayrılır:

a-Allah (C.C.) 'a insan şekli ve uzvunu nisbet edenler:

İlgili hadislerde yer alan teşbihli kelimeler şunlardır: el, avuç, sağ el, parmak, göz, kulak, ayak, bacak v.b. isimler ve görme, bakma, tokalaşma, şeklinde kullanılan kelimeler,

b-İnsanın hal ve hareketlerinin Allah (C.C.) 'a nisbeti:

Bu nisbeti yapan bazı kelime ve terkipler şunlardır: gülme, hasta olma, yeme, içme, bir mekanda bulunma, sevinme, hayret etme, beğenme, nefes alma, inme, gelme, perdelenme, yüz yüze olma v.s. gibi kelimelerdir.

c-Allah (C.C.) 'a mekan, zaman ve kelamın nisbet edilmesi:

Bunlarla ilgili ifadelerin bazıları şunlardır: Başbaşa kalmak, bir yere bir cüzünü veya kenarını koymak, göstermek, kible tarafında bulunduğunu bildirmek, ben zamanım demesi, arşının olduğunu bildirmesi, kendisinden kelamın sudur etmesi, nur ve zulmetlerle perdelendiğini bildirmesi v.b.

İslam ümmeti, Allah (C.C.) 'ı insanlara benzeten kelime ve cümleleri dört çeşit anlayışla izah etmiştir:

a-Teşbihli hadislerin zahirine bağlananlar:

Bunlar teşbihin Allah (C.C.) 'a nisbetini caiz görmüşler ve O'nu insana benzetmişlerdir. Gulat-i Şia bu görüşe sahiptir

b-Keyfiyetlerini İzah etmeden Teşbihli Hadisleri Kabul edenler:

Bu görüşe Selef uleması sahip olmuştur. Selef, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Malik ve diğer tabiin ve muhaddislere denir.

c-Teşbihli Hadisleri Tevil Edenler:

⁶⁹ Bayraktar, İbrahim, Edebi ve İlmî Açından Hadisi Nebevî, İzmir 1993.

Bunlar, Ehli sünnetin müteahhirinden olan âlimleridir. Zira Ehl-i sünnetin kurucusu olan el-Eş'arî (ö. 260/893) ve el-Mâturidî (ö. 313/944), selefin yoluna girmişlerdir. Sonra gelen İbn Fûrek (ö. 405/1014) ve başkaları, ehl-i hevanın bîdatlarını önlemek maksadıyla tevile başvurmuşlardır. Mesela "Allah (C.C.) göktedir " (Kur'an, En'am3) âyetindeki" göktedir " sözünü, Selef kabul etmişse de izah etmemiştir. Halef uleması ise ona, yüksektir, makam sahibidir, kudret sahibidir, manasını vererek tevil etmişlerdir. el-Gazzâlî de, Resulullah bu kelimeleri daha açık bir şekilde anlatsaydı, sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Ulema bunları anlamak için kafa yormaktadırlar. Böylece de gerçekler daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bunlar, halka anlatılsa dahi anlamaları çok zordur. İbn Furek, mezkûr eserinde halkın diline bakarak teşbihli hadisleri halkın anlayacağı şekilde tefsir ve izah etmeyi münasip görmüş ve öylece izah etmiştir.

II-Fıkıh İlmî:

Fıkıh ilminin delillerinden olup ortaya hüküm koyan âyet ve hadisler de de müşkil manalı naslar vardır. Ancak bu tür naslar, diğer ilimlerine nisbetle göre azdır. Zira Kur'an-ı Kerim insanlara beyan (ilahi hakikatları açıklayan) ve Furkan (hak ile batılı ayıran) bir kitap olarak indiğinden, kapalı manalı (müşkil) âyetlerin olmaması gerekirdi. Ancak manası açık ve kesin (muhkem) olan ve aynı zamanda Ümmü'l-Kitap olarak Kur'an'da yer alan âyetlerin bir çok sırları ihtiva eden ve manaları kapalı bulunan müteşâbih âyetlerle birlikte olması, beyan sıfatına sahip olmalarına muhalif düşmez. Kalplerinde eğrilik olmayanlar, ancak bu tür âyetleri ayırt eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim de "Kalplerinde eğrilik bulunanlar onların müteşâbihine tabii olurlar" (Kur'an, Ali İmrân, 7) buyrulmuştur.

Hadisi şeriflerin de müşkil olanları varsa da sayıları pek azdır.

Bir isulâh olarak Fıkıh Usulü kitaplarında çoğu kere müşkil müşterek manalı olan "kur" kelimesi misal olarak verilir. Hanefiler,

Kur kelimesinin siyak ve sibakını ve bu âyetin tefsirinde diğer âyetleri de gözönünde tutmak suretiyle bu kelimedden hayız manasını anlamışlardır.

Şafiilerce temizlik haline "kur" denmiştir. Zira kelimenin bir çok manalarından biri de, toplanmaktır. Hayız halinde görülen hayız kanı, temizlik müddetince toplanır. Bu ihtilafların esas nedeni, bu kelimenin hem temizlik hem de hayz manasına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı da hangi mananın kastedildiği hususunda müşkil meydana gelmiştir.

Bazende kelimenin lügattaki manasından, şeriattaki manası farklı olur. Yine orada müşkil mana ortaya çıkar. Mesela savm, lügatta ağzı tutmak ve susmak manalarına gelir. Bu manasıyla konuşmayı da yasaklıyor demektir. Ancak şeriatta yeme, içme ve cinsi arzulardan uzak durma manası alınmış ve konuşmaya müsaade edilmiştir.

Avvâme, müşkil manayı sadece kelimelere tahsis etmemiş ve "Kelimelerin bir çok manaya vaz'ı ile birlikte Allah (C.C.)'ı insanlara benzeten kelimelerin bulunması da bir işkal sebebidir" O devamla, "İnsanların farklı akli kabiliyetlere sahip olmaları ve farklı yorumları da bir işkal sebebi olmuştur" demiştir.

3-Hadis İlimleri:

Müşkil manalı hadisler, diğer İslamî ilimlerde yer aldığı gibi hadisin çeşitli dallarında da yer almıştır.

Hadis ilimlerinde Garibü'l-Hadis, Esbâbü Vürudü'l-Hadis, Delâilü'n-Nübüvve ve Tibbü'n-Nebevî de yer alan müşkil hadislerden kısaca bahiste bulunmakta fayda vardır.

a-Garibü'l-Hadis:

Garibü'l-Hadis, kelime ve cümlelerdeki garip manaları izah eden bir ilim dalıdır. Garip kelimeler, az kullanılan ve belli bir mahalle ait

olan kelimelerdir. Manalarını toplumun ekseriyeti bilmez. Bu tür kelimelerin, Hz.Peygamber (s.a.v.) devrinde kullanılanları, fasih; hicri ikinci asırda bilhassa Arapların dışındakilerin kullandıkları, gayri fasihdir. Böylece garâbet ikiye ayrılır,

Sahabe asrından sonra ikinci asırda İslam âlemi genişlemiş, bilhassa yabancılar eliyle fasih olmayan garip kelimeler, hadis metinlerinde yer almıştır. Bunların manalarını izah etmek için Garibü'l-Hadis kitapları yazılmıştır. Garip kelimelerin izahı da, lügatlara bakmak, sıyak ve sibak gözetmek, Arapların günlük konuşmalarına müracaat etmekle izah edilir. Bu sahada yazılan en önemli eser İbnu'l-Esî'in " en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis " adlı beş ciltlik eseridir.

b-Esbâbü Vürudî'l-Hadis:

Bu ilim, Peygamber (s.a.v) 'imizin ne sebeble, hangi vakıa üzerine ve niçin hadis söylediğini araştırır. Esbâbü Vürudî'l-Hadis adıyla anılır. es-Suyutî'nin Esbâbü Vürudî'l-Hadis, adlı eserinde 100 den fazla hadisin geliş sebebine yer verilmiştir. Vürud sebepleri, umum manalı hadisleri tahsis, mutlaka takyid, mücmelî tafsil ve nesh işini sınırlandırır, hükmün illetini beyan eder, müşkilini izah eder⁷⁰.

Görüldüğü üzere vürud sebebini bilmekle, müşkilin izah edilmesini temin eder.

c-Delâilü'n-Nübüvve (Peygamberliği İzah Eden Mucizeler):

Hz. Peygamber'in mucizeleri mazi, hal ve istikbale ait olmak üzere üç kısma ayrılır. Mazi ve hal deki mucizeleri duyulmuş ve görülmüştür. İstikbale ait haberler de ise verilen haberin doğruluğu, haberin zamanı geldiği ve yeri tesbit edildiği zaman açıklığa kavuşmuş olur.

" Allah (C.C), gaybi razı olduğu Paygamberine bildirir " (Kur'an-ı Kerim, Cin, 26) manasındaki âyet ve Hz. Ömer (r.a) 'in, Hz.

⁷⁰ es-Suyutî'nin Esbâbü Vürudî'l-Hadis s. 35-42, Beyrut 1988.

Peygamber'in kainatın yaratılışından cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehennemde karar kılacağı zamana kadar olacak olan herşeyi haber verdiğini mevzu eden hadis (el-Buhari, Bedü'l-Halk, IV, 13), istikbale ait gayb haberlerin varit olduğunu isbat etmektedir. Fakat Hz. Ömer (r.a), bazı şeylerin bazı kimseler tarafından unutulduğunu mezkür hadisin sonunda zikretmektedir⁷¹.

Hz. Ömer (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in herşeyi anlattığını söylediği hadisinde, yine de O'nun belli başlı mühim olayları anlatmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yoksa Hz. Peygamber (s.a.v.), hiçbir zaman kendisinin bütün gaybı bildiğini söylememiştir. Zira O, bazen gaybi bildiğini bazen de bilmediğini hayatı boyunca söz ve davranışları ile ortaya koymuştur⁷².

Sahabe, tabiin ve daha sonra gelenlerin keramet ve ilham olarak ortaya koydukları şeyler doğru olsa da şer'i bir hüküm ifade etmezler. Ancak sahabenin, şöyle görüyorum veya şöyle zannediyorum şeklinde ortaya koyduğu ile de bir bilgi anlatılmış olur. Zira bilgiyi verenin görüşüne göre haber ortaya çıkarsa ve bu durum haberine mutabık düşerse, vermiş olduğu haberin ortaya koyacağı bir hükmü kalmaz. Ancak keramet olur ve Allah (C.C.) 'tan alınan bir ilim olursa da bağlayıcı yönü olmaz.

Zamanımızda gelişen tekniğin bazı hadislerin işkallerini giderdiğini görmekteyiz.

Nitekim asrımızla ilgili olduğunu zannettiğimiz bir hadisi şerifte şöyle buyrulur: "Zaman yaklaşır (kısılır), ilim eksilir veya amel eksilir, cimrilik yaygınlaşır ve harc (maktul) çok olur". Hadiste geçen " zaman yaklaşır" cümlesine şarihler tarafından, insanlar bir birine yakın hayat sürerler veya zaman tatlı geçtiği için az zannedilir, yahut ömürler kısılır gibi manalar verilmiştir.

Halbuki zamanın yaklaşması demek, kişinin bulunduğu yeri ile gideceği yer arasındaki zaman azalacak, yani kişi az zamanda gideceği

⁷¹ Bedruddin, el-Ayni, Umdetü'l-Kâri, XV, 110, Beyrut tsz.

⁷² Hatiboğlu, M.S., Gayb Haberleri, Ankara İlahiyat Fakültesi Ders Notları.

bir hayvan olduğu için pis kabul edilmemiş ve diğer onun benzeri olan arı, örümcek gibi uçan hayvanlar da ona kıyasen pis sayılmamıştır. Uçarak her yere ulaşan bu hayvanlardan yemek kaplarını korumak oldukça zordur. Pis sayılmadıkları için bir çok nimetin zayi olması, dökülmesi de önlenmiş olmaktadır. Ancak böyle bir yemeğin illa da yenmesinin gerektiği bildirilmemiştir.

Sineğin ısırıldığı yerin şişmesi ve kaşınması, onda bir nevi zehirin olduğunu gösterir. Sineğin bazı hastalıkların taşıyıcısı olduğu da bilinmektedir. Mesela sıtmanın daha çok sivri sinekle dolaştığı malumdur⁷⁶.

Eskiden Bid'at ehlinde bu tür hadisleri inkar edenler olduğu gibi, zamanımız da da müsteşrikler bu yola girmişlerdir. Hadisi inkar edenlerin yanında, sineğin taşıdığı bazı mikropları yediği, vücudundan antitoksin çıktığı sonra da bedeninde de bir çeşit şifa maddesi toplandığı rivayet edilmektedir.

Mısırlı el-Gazzâlî de, "Bu tür hadislerin ilmen yanlışlığı ortaya çıkıncaya kadar sahihliklerini kabul etmek lazımdır. Şayet hadis Kur'an ve sünnete muhalif olursa o zaman önce tevîl edilir Sahih bir tevîl elde edilemezse o zaman da reddedilir" demektedir.

2-Misvak kullanmakla ilgili hadisler:

Misvakla ilgili yaklaşık yüz hadis şerif vardır. Günün her saatinde misvak kullanmamızı isteyen hadis-i şerifler vardır.

Misvakın, diş ve ağız sıhhati bakımından da önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir.

Nitekim 1986 yılında İstanbul Uluslararası İslâm Ülkeleri 2. Dış Hekimleri Konferansı'nda Kanadalı bir profesör tebliğini sunarken "Ne mutlu sizlere ki sizin dininiz ve Peygamberiniz sizi misvak kullanma konusunda bir bakıma zorunlu kılmış; böylece ağız hijyeni ve dental profilaksiye gereken önem verilmiş, ne yazık ki, bizim dinimizde böyle birşey söz konusu değildir" dediğine. Aynı konferansa bulunan Profesör M. Gülyurt şahit olmuştur. Aynı konferansta misvakın

⁷⁶ Türkiye Gazetesi Sağlık Ansiklopedisi.

3-ed-Dehlevi (ö.1176/1762), Tıbbi Nebevî tecrübenin mahsulüdür. Bunlarala ilgili şeyler tebliği gerekli esaslardan değildir. Hz.Peygamber'in bunlarda yanılmasının cazz olabileceğini ve dinin bütünlüğüne bir zarar vermeyeceğini söyler⁷⁴.

4-Yusuf el-Kardâvî, Tıbbi Nebevî'nin tıbbın ruhu olmadığını çevre, asır, örf, ve âdetle farklılık kazanan tali şeylerden olduğunu söyleyerek, insanları bağlamadığını belirtir.

5-Said Havvâ'nın,Tıbbi Nebevî'nin isabetli olacağını, hiç bir görüşün Hz. Peygamber'in görüşünü nakzedemeyeceğini, söylediklerinin hak olduğunu beyan etmiştir.

6-Genellikle muhaddisler ve şarihlerin kanaatları, Tıbbi Nebevî'nin mevzu edildiği hadislerin de, diğerleri gibi sahih ve sakimleri vardır. Sahih hadis mecmualarında bulunanlar sahihtir⁷⁵. Başta Ehli Bid'at ve filozoflar olmak üzere müsteşriklerin kanaatı ise, bu tür hadislerin en azından bir kısmının mevzu olduğu istikametindedir.

7-Diğer bir görüş de hadisleri ihtiyatla değerlendirmektir. Bu da yanlışlıkları ilmen tesbit edilinceye kadar sahihliklerini kabul etmek, tevil kabul ediyorsa tevil etmek gerekir, şeklindedir.

Tıbbi Nebevî ile ilgili hadislere bir kaç misal vermekte fayda mülahaza ediyoruz.

1-Sinekle İlgili Hadis:

Ebu Hüreyre'nin nakline göre Hz. Peygamber (s.a.v.), "Birinizin çorbasına sinek (sivri sine) düştüğü zaman, onu tamamen daldırsın sonra çıkarıp atsın. zira onun iki kanadının birinde hastalık, diğerinde ise şifa vardır. "(Buhârî, Bedu'b-Halk) buyurmuştur. Bu hadisi, hicri birinci asırdan itibaren başta Bid'at ehli olmak üzere bir çok kımse eleştirmiştir. Manası müşkil görülen hadisten bir çok hüküm çıkarılmıştır. Bunlar da, sinek kanı olmayan

⁷⁴ ed-Dehlevî, Huccetullah, s. 128.

⁷⁵ el-Aynî, el-Umde, XVI, 236-237.

maddi userasi hakkında tebliğ sunan Profesör M. Gülyurt, onun bir dalının analizini yaptığını, elde edilen ekstre içinde bir çok faydalı maddelerin vitaminlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur (soruşturmaya cevap yazısı s. 3) Daha sonra fırçalarla mukayese yapmış (cevap yazısı s. 4-5), batılların mukayeselerine yer vermiş (cevap yazısı s. 6-8) kendi görüşünü bilimsel veriler ışığını altında belirtmiştir.

H. Hüsnü Erdem, Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımından Önemi adlı eserinde de mısvak kullanmanın faydasından söz etmiştir.

2. Bazı Gıdalarla İlgili Hadisler:

"Kim hergün sabahleyin Acve hurmasını yerse, o gün ona ne zehir ne de sihir zarar verebilir "(el-Buhâri, et-Tıb, 52). Acve (Alacalı) hurmasının bazı hastalıklara iyi geldiği ve bunun bazı tabiblerce denendiğine dair yazıların varlığından söz edilmektedir.

Buhâri'nin es-Sahihî'nin Tıp Kitabında deva(ilaç) olarak şu maddelerin yer aldığı görülür: 1-Bal şerbeti, 2-Kan aldırma, 3-Dağlama, 4-Deve sütü, 5-Çörek otu, 6-bal-niştasta (telbine), 7 Ud el-Hindi'nin usaresi, 8-Göz için kem'e mantarının suyu, 9-Soğuk su, Bu maddeler temizdir ve kullanılmaları mübahtır. Bu sebeble bunlarla tedavi yapılmasında bir sakınca yoktur. Ancak bunlardan Mesela, Üdü'l-Hindi'nin yedi çeşit hastalığa, çörek otunun ölümden başka herşeye şifa olması müşkildir. Bu sözler, yani bize haber olarak nakledilen bu maddeler gerçekten böyle midir? Yoksa ekseriyeti mi veya başka bir manayı mı ifade ediyor? şeklindeki sorular akla gelmektedir.

Bilhassa çörek otu hakkında hadisın sonundaki "ölümden başka herşeye şifadır" sözünü el-Muvaffık el-Bağdâdî, ilaçların en büyüğü ve menfaati çok olandır şeklinde tevil etmiştir. el-Hattabî'de, bazı ilaçların umumî olan ifadelerinden hususî manalar alınır. Zira

ilaç kullanma hususunda bütün mizaçlara uygun düşen kuvvetleri kendinde toplamış bir bitki yoktur, diyerek ve meselâ çörek otu, kuru ve sıcak olduğu için rutubetten doğan her hastalığa şifa olur görüşünü zikretmiştir. Eski tıp anlayışında insan bedeninde rutubet (yaşlılık), hararet (sıcaklık), yubuset (kuruluk), burudet (soğukluk) şeklinde dört hususiyetin var olduğu kabul edilirdi.

el-Kirmânî, çörek otunun her şeye şifa olması, yerine göre başka bir ilaçla terkip edildiği zaman geçerli olur, demiştir. Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, bal ve çörek otu bütün hastalıkların değil de çoğuna şifadır demektir, şeklinde izah etmiştir.

İbn Ebi Hamza, biz tabibleri tasdik ediyoruz Halbuki onların ilimleri çok kere tecrübeye dayanır. Tecrübe de çok kere galibi zandır. Devamla, çörek otunun umum olan şifalığını hususileştirmek isteyen bazı tabibler için, onların zanni galibe dayanan sözlerine değil; hevadan konuşmayan Peygamber'in sözünün umuluğuna itibar etmek lazımdır, şeklinde kanaatini belirterek cevabını vermiştir.

Zamanımızda bitkisel ilaçlarla ve Tıbbi Nebevî de tavsiye edilen tedavi maddeleri ile ilgilenenlerin var olduğu da bir gerçektir.

Amerika'da yapılan bazı deney ve tahliller sonucunda çörek otunun, umumi sistemi kuvvetlendirdiği anlaşılmıştır. Bu sistemde bütün bedenin tamirini üstlendiği için çörek otunun az veya çok her hastalığa faydalı ve şifalı olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Hadis mecmualarının çoğunda çoğu kere Kitâbu't-Tıb'larda yer alan Uranilerilerin, Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine develerinin sütlerini ve idrarlarını içerek iyi olmaları hakkında ihtilaf edilmiştir. Şafiîler, idrar pis ise de tedavi için kullanılır derken; Hanefîlerden İmam-ı Azam, pis şeylerde şifa yoktur. bu hususi bir olaydır demiştir⁷⁷.

Nurettin İtr diyor ki: develerin süt ve bevlinin istıska (su toplama hastalığı) için faydalı olacağı açıktır ve ilmen kolaylıkla isbat edilir.

⁷⁷Karaman Hayrettin, İslâmın Işığında Günün Meseleleri, s. 201, Makale adı: İslâm Hukukunda Zaruret hali, İst. 1978.

Zira devenin idrarı çok miktarda kalsiyum ihtiva eder. Nitekim eski tabiblerden Antâki, Tezkire adlı eserinde der ki: "develer sahraların bitkileriyle beslenirse, o bitkilen arasında akıntıyı temin eden, toplanmış suyu akıtan eş-Şeyh ve el-Saysüm isimli bitkiler vardır. Bu bitkileri yiyen develerin idrarları toplanmış suyu akıtır.

2-Çeşitli Tabiat Olayları ile İlgili Müşkil Hadisler:

a) Güneşin Secdesi:

Bir hadisi şerifte "... Güneş battıktan sonra arşın altında secdeye varır..." buyrulur (Buhâri, Bedu'l-Hak, IV, 75). Bu hadisi müşkil sayanlar olmuştur. Halbuki hadiste teşbih vardır. Zira güneşin doğuşu namaz kılanın oturmasına, öğle vaktindeki yükselişi namaz kılanın kıyâmına, ikindi sırasında kavuşmak için alçalışı namaz kılanın rûkuüne, batması ise namaz kılanın secdesine benzetilmiştir.

Aslında varlıkların secdesi demek, yaratıldıkları gaye için hareket etmeleri demektir. Her varlığın hizmeti ne şekilde ise secdesi de öyledir.

Müşkil türünden daha çeşitli bazı hadisler vardır. Misal kabilinden bu kadarla yetindik.

II-HADİSLERİ İNKAR EDENLER:

A-Kur'an'la Yetinmek İsteyenler:

Kur'an'la Yetinmek İsteyenlerin başlıca delilleri şunlardır:

1-Kur'an ve hadis aynı gerçekleri ortaya koymaktadır. Aynı zamanda hadislerin sahihleri yanında sakimleri de vardır. Buna karşılık Kur'an-ı Kerim, baştan sona kadar sahihtir ve muteberdir. O halde sünneti bırakıp Kur'an'la yetinilmelidir, demişlerdir.

2-Kur'an-ı Kerim yeterli prensipleri getirmiştir. Bundan dolayı doğuluğu şüpheli olan hadislere gerek yoktur.

3-Hadisleri Kur'an-ı Kerim'e arzetmeli; ona uymayanları atmalyız⁷⁸.

4-Hindistan' da Seyyid Ahmed Han (ö.1316/1898), müslümanların ilerlemesi için Kur'an ile yetinilmesini, İngilizleri yani batıyı taklit etmenin şart olduğunu söylemiş ve insanları düşüncesine tâbi olmaya davet etmiştir. Daha sonraları Hoca Ahmeddin el-Emritseri (ö.1355/1936) ve el-Hafız Eslem Cracburî (ö.1375/1955) aynı yolu takip etmişlerdir.Perviz (ö. 1325/1907) ise Kâdiyânî mezhebinin kurucusudur ve İngilizlere itaat etmeyi farz telakki etmektedir.

Bu kimselerin iddialarını şu şekilde cevaplandırmak mümkündür:

1-Sünnetin sahihleri ile sakimlerinin eksertiyeti bir birinden tamamen ayırt edilmiştir. Kendisine kadar gelen bütün râvilerin hallerinin tesbit eden, üç tarihi eseriyle yaklaşık yirmibin'e yakın râvi ve muhaddisin hallerini yazan, mükerrer senedleriyle üçyüzbün'den fazla rivayeti inceleyen, onaltı sene zarfında; "es-Sahih, el-Câmi' ve el-Muhtasar min Umuri Resulillah ve Eyyâmihî" adlı eserlerini yazan el-Buhârî Muhammed b. İsmail (ö.256/869) 'in bu büyük çalışması, ayırt etme işinin inkar edilemez en büyük delillerinden biridir.

Ayrıca el-Buhârî, es-Sahih'inin içerisindeki hadisleri yüzlerce âyetin bazen sarahatiyle bazen de işaretiyle takviye etmiştir. Ayetleri, hadislerin sıhhati için şahit olarak getirmiştir.

2-Kur'an-ı Kerim yeterli prensipleri getirmiş ise de, onların umumî kaide şeklinde olması sebebiyle izahlarının yapılması Hz. Peygamber'e havâle edilmiştir. " Biz sana zikri (Kur'an-ı Kerim)'i indirdik ki, sen insanlara ne indirildiğini izah edesin..." âyeti, bu durumu açıkça ispat etmektedir.

3-Hadislerin, Kur'an'a arzı meselesinde daha önce beyan edildiği gibi bazı mühim hususları gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

⁷⁸ Koçkuzu, Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, s. 47, İstanbul 1983.

Zira hadisler, gerek muhkem gerekse de müteşâbih olsun âyetlerin umumi olanlarını tahsis, mutlak olanlarını takyid, mücmel olanlarını da tafsil etmektedir. Ayrıca hadislerin, âyetlere çeşitli ziyadeler getirdiğini de gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Mutlak manada karşılaştırma ile amel etme caiz değildir. Aslında "Hadisleri Kur'an'a arzedin..." şeklindeki hadis de sahih değildir.

4-Kuran-ı Kerim'le yetinelim, şeklindeki görüşler ilk defa Hindistan'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunda İngilizlerin büyük tesirleri vardır. Aynı zamanda bu düşünce, İslam'ın 1400 yıllık tatbikatına muhaliftir. Bu görüş sahiplerini ikna edici bir çok cevap ve reddiyeler, dünyanın çeşitli bölgelerindeki İslam âlimleri tarafından yazılmıştır.

Hadisleri inkar etmekle İslamiyeti değiştirmek ve Avrupa hayat tarzına elverişli bir duruma getirmek isteniyorsa; buna hadislerin tümünü inkar etmekle de yol bulunamaz. Zira Kur'an ve aklın verilerinden istifade eden Akâid ve Kelam ilmi de fer'i meselelerde sünnetten istifade etmiş ise de bu istifade çok azdır. Zira Akâid ve Kelam Kitaplarındaki prensipler hasmın durumuna göre çok kere akıl ile müdeafaa edilmiştir. Fıkhi konularda da Kur'an'ın yanında kıyas ve icma' ve diğer delillerle Fıkhi ahkâmı ortaya koymak mümkündür. Ayrıca İslam Akâidi kelam kitapları yüzlerce eserlere sahip olmuştur. Mezkûr eserlerde Akâid esasları yer almıştır. Şimdi İslam ümmetinin bu zamana kadar yanlış inanca sahip olduklarını söylemek nasıl bir cesaret olabilir?

Hadislerin yazılmasından önce tatbik edilip, ümmetin hayat tarzı haline gelen fıkıh ahkâmı, Hz. Peygamber'in örnek alınan hayat tarzını ve bu hayat tarzının nesilden nesile tevarüs ederek görülüp yapılan muamelerini hadislerden istifade edilerek yazılan fıkıh kitaplarını yok saymak nasıl mümkün olur?

Hicrî ikinci asır gibi erken bir zamanda yazılan Mecmuu'l-Fıkh, Muvattâ ve Musannafları inkara kalkışmak ilimle, ilmî emanetle hiç bağdaşır mı?

Gaye; hadisleri iyi anlamak, zamanımızın meselelerine onlardan hüküm çıkarmak ise, bu yol açıktır ve inkara da ihtiyaç yoktur.

B-Sapık Fırkalar ve İnkârlarının Tesirleri:

Sünneti inkar cereyanı zamanımızda ortaya çıkmış bir şey değildir. İslamın ilk asrından itibaren büyük bir ilerleme kaydetip, yeryüzünün büyük bir kısmına yayılması sonucu çeşitli örf ve inançlara sahip olan bir çok kavim onun himayesine girmiştir. Bunların arasında eski örflerini devam ettirmek isteyenler olduğu gibi İslamiyeti içerden yıkmak isteyenler de olmuştur. Bundan dolayı sahâbelerden bazıları hayattayken dahi sünnete itiraz edilmeye başlandığını tesbit ediyoruz. Bir defasında sahâbeden olan İmran b. Husayn, etrafındaki arkadaşları ile birlikte oturmuş, onlarla sohbet ediyordu. Onlardan birisi,

— "Bize Kur'an-ı anlatsana Ey İmran!" dedi. İmran da ona,

— "Yaklaş" dedi. O da yaklaştı. İmran,

— "Sen ve arkadaşların sadece Kur'an'a baksa (ve onunla yetinse), onda öğle ve ikindi namazlarını dörder, akşam namazının üç rekat olduğunu ve daha benzerlerini bulabilir mi? O halde bunları bizden alınız (aldınız), naklettiğimiz hadislere tâbi olunuz, eğer biz bunları sizlere rivayet etmemiş olsaydık sapıttırınız" dedi.

Fertlerde görülen inkar fikri, bilâhare Şia, Mutezile gibi fırkaların doğması ve hadislerin inkarı ile daha da gelişerek ekoller haline gelmiştir.

Eskiden hadislerin çoğunluğunu inkar edenlerin başında Şia, Hariciler, Mutezile ve diğer sapık fırkalar gelmekte idi. Bunların kendilerince değişmeyen bir takım prensipleri vardı. Önceden kabul ettikleri bu prensiplerine muhalif düşen hadisleri red, muvafık düşenleri de kabul ederlerdi. İbn Kuteybe, Tevilü Muhtelefi'l-Hadis adlı eserinde Ehli Bıdat'ın hadisleri nasıl reddettiklerini açıklamıştır.

1- Şia'nın Çeşitli Gruplarının Başlıca İnanç Esasları:

Bunları şu şekilde sıralandırmak mümkündür:

a-Resulullah'dan sonra hilafet hakkı Hz. Ali'nindir.

b-Hz. Ali ve evlatlarının bir kısmı ölmemiştir. Bir gün gelip yeryüzünü adaletle dolduracaklardır.

c-Hz. Ali bazılarına göre bir peygamber; bazılarına göre ise bir ilah olarak ilan edilmiştir.

d-Durumlarını gizlemek için takiyye yani yalan söylemek caizdir⁷⁹.

İleride izah edileceği üzere müsteşrikler, hadisleri inkar ederken daha çok Şiilerin kitaplarından faydalanmışlardır.

Uydurma hadisleri ilk icat edenler de Şiiler olmuştur. Nitekim İbn Ebi'l-Hadid, Nehcü'l-Belâğa'nın şerhinde, "... yalan hadislerin aslı Şiilere dayanır..." demiştir.

Şia'yı hadis uydurmaya sevk eden âmillerin başında Hz. Ali'nin ilk halife olma düşüncesi ve bunun için hadis uydurulması işidir. onlara göre Hz. Peygamber, Gadirihum'da hilafeti Hz. Ali'ye havale etmiştir demişlerse de, vakia olarak Hz. Ali, ancak dördüncü halife olabilmıştır⁸⁰.

2-Mutezile Mezhebi:

Bu Mezheb, Yunanca'dan çevrilen Felsefi eserlerin tesiri altında kalarak vücut bulmuş, düşüncelerine uymayan bazı hadisleri inkar yoluna gitmişlerdir.

Bu durum çok iyi bilinen bir gerçektir. Aslında hilafet meselesinde Mutezile ulemâsı şu görüşü benimsemişlerdir: Cemel ve Sıffin'de savaştan iki taraftan birinin fasık olduğudur. Bundan dolayı onlar tarafların her ikisinden de hadis almamışlardır.

Ümmetin çoğunluğunu teşkil eden Selef ve Muhaddisler, sünnete ön yargı ile yaklaşmamışlar ve ilmi usullerle sünnetin sahihini sahih olmayanından ayırt etmeğe çalışmışlar; bunda da muvaffak olmuşlardır.

Zamanımızda İslami eserler üzerinde çalışmalara koyulan ve inanmadıkları bu dinin meseleleri üzerinde konuşmalar yapan

⁷⁹ Karaman, İlayrettin, Hadis Usulü, s. 128-129, İstanbul 1976.

⁸⁰ es-Sibâi, es-Sünnetü ve Mekânâtühâ (trc. Edip Gönenç, İslam Hukukunda Sünnet), s. 87.

müsteşrikler, eski Şia. Mutezile ve diğer sapık fırkaların fikirlerini ortaya çıkarmış ve buna ilmi bir görüntü vermeden başka bir şey yapmamışlar, dolayısıyla müslümanların zihinlerini karıştırmışlar ve İslami delillere, sahih hadis mecmualarına itimatı ve güveni yıkmaya azami gayret sarfetmişlerdir.

Biz burada kısaca mezkûr müsteşriklerin fikirlerinden, sonra da onların tesirlerinde kalan ilim adamlarının düşüncelerinden bahsette bulunacağız.

3-Oryantalistler:

Oryantalizm, doğu bilimi ve doğu dünyası bilimi ya da şark ilmi demektir. Oryantalist ise genel anlamıyla, bir bütün olarak yakın, orta ve uzak doğu dili, edebiyatı, uygarlığı, ve dinlerini incelemeye çalışan batılı bilim adamları için kullanılan bir isimdir.

İslamiyetin doğuda ve batıda sūratlı bir şekilde yayılması, Şüphesiz Hıristiyan din adamlarının dikkatini kendisine çevirmiştir. Onların İslama ve İslam araştırmalarına olan bu ilgileri, İslamiyeti benimsemek için değil, aksine Hıristiyan din kardeşlerini ondan uzak tutmak içindir⁸¹.

Haçlı seferleri, batıların misyonerlik ve ticari egemenlik gibi belirli tedbirleri almayı gerektirmiştir.

Müsteşrikler, 19. ve 20. asırlarda parlamıştır. Haçlı seferlerinin mağlubiyetinden beri, bazı Avrupalıları kaplayan bir emel ve ideal, İslam ve Arap memleketlerini yeniden istila etmektir.

Onlar bu gaye için mezkûr ũlkeleri inanç, âdet, ahlak ve zenginlikler gibi bütün hususiyeleri ile incelemeye yöneldiler. Böylece müslümanlardaki kuvvet noktalarını tanıyıp zayıflatmayı ve zayıf yönlerini de tesbit edip istifade etmeyi amaçlamışlar dır⁸².

Şimdi 19. ve 20. asırda yaşayan büyük müsteşriklerden kısaca söz edelim.

Goldziher ve Tesiri:

a-Goldziher (ö.1340/1921), Yahudi asıllı bir Macar vatandaşıdır. Son iki asrın müsteşriklerinin reisidir. Onun tenkidi, Şii tarihçi Yakubî (292/904) 'ye dayanır. "Muhammedanizm Stüdiyen" adlı iki ciltlik bir eser yazmıştır.

⁸¹ Zakzuk, M. Hamdi, Oryantalizm, s. 8-9.

⁸² Zakzuk, M. Hamdi, Oryantalizm, s.37.

Goldziher, İmam ez-Zühri hakkında şunları söylemektedir: "O, Abdülmelik b. Mervan ile İbn Zübeyr'in aralarında vaki olan fitne zamanında kendisi Kâbe'ye gidemediği için halkı da hacdan menetmiştir. Bu vesileyle ez-Zühri, Abdülmelik'in isteğine uyarak şu hadisi vaz etmiştir: "Bineler ancak üç mescit için hazırlanır, onlarda benim şu mescidim (Mescid-i Nebevi), Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ'dır. Halbuki bu hadisi ez-Zühri'nin dışında, Ebu Said el-Hudri 'den gelen bir başka senedle el-Buhâri rivayet etmiştir. Aynı zamanda Müslim de bu hadisi, ez-Zühri'nin dışında Cerir ve İbn Vehb tarikiyle rivayet etmiştir"⁸³.

Goldziher'e göre İmam ez-Zühri, İbn Zübeyr 'in Kâbe'yi işgal ettiği zamanda Mescidi Aksâ'nın etrafında tavaf edilerek hacın orada yapılması için mezkûr hadisi uydurmuştur. Halbuki böyle bir şeyi yapmak küfürdür. ez-Zühri ve Abdülmelik bunu nasıl yapabilir ve halkı da nasıl ikna edebilirler⁸⁴.

Goldziher, Ebu Hüreyre gibi sahâbeleri ve Recâ b. Hayve gibi tabiünden olan yalancılıkla suçlamıştır.

b-Tesirinde kalanlar:

1-Fecrû'l-İslam, Duha'l-İslam ve Zuhru'l-İslam adlı eserlerin müellifi Ahmed Emin, Goldziher'in tesirinde kalmıştır⁸⁵. es-Sibâi "es-Sünnetü ve Mekânâtüha" adlı eserinde, Ahmed Emin'e gerekli cevapları vermiştir.

2- Bir İtalyan din adamı olan Caetani (ö. 1345/1926) 'nın "Anneli de İslam" adlı eseri 1905-1913 yılları arasında yayınlanmış ve Hüseyin Cahit Yalçın tarafından dilimize çevrilmiştir. O, bu eserinde İslam'a ve müslümanlara iftirada daha da ileri giderek, tahrif, tebdil ve sapırmanın her türlüünü yapmıştır.

Bu müfteri tarihçiye M. Asım Köksal, gerek müstakıl olarak yazdığı bir ciltlik Reddiye'si ve gerekse de yazmış olduğu onüç ciltlik İslam tarihi adlı eserinin muhtelif yerlerinde onun tahriflerini deliller

⁸³ es-Sibâi, es-Sünnetü ve Mekânâtüha (trc. Edip Gönenç, İslam Hukukunda Sünnet), s. 219.

⁸⁴ es-Sibâi, es-Sünnetü ve Mekânâtüha (trc. Edip Gönenç, İslam Hukukunda Sünnet), s. 218.

⁸⁵ es-Sibâi, es-Sünnetü ve Mekânâtüha (trc. Edip Gönenç, İslam Hukukunda Sünnet), s. 237.

ile birlikte bir araya koymuştur.

3-Mahmut Ebu Reyve 1957 yılında tamamladığı "Advâ ala's-Sünneti'l-Muhammediyye" adlı eserinde, müsteşrikler ve Şi'a'nın tesirinde kalmış ve diğer müsteşrikler gibi o da, Ebu Hüreyre'yi kendisine hedef tayin etmiştir. Aslında onun bu eseri, meşhur Şii âlimi Ebu'l- Hüseyyn Şefefüddin el-Amilî'nin "Ebu Hüreyre" adlı eserinin bir kopyasıdır.

O, bu eserinde sahâbenin âdil olup olmadığını mevzu ederek bazı sahâbeye sataşmıştır.

Ebu Reyve, mana ile rivayeti ele alıp, şöyle demiştir: Cibril hadisi ile ilgili beş çeşit lafız vardır. Bunlarda ezber bilinen Kur'an âyetlerinin mihir karşılığı sayıldığı ifade edilmektedir. Yine o, ikinci namazının Kurayza oğullarının yurdunda kılınması ile ilgili hadisi ve Cevâmîü'l-Kelim 'le ilgili hadislerin değişik ifadelere sahip olduklarını mevzu ederek, farklılıkların bir birini nakzettiğini, sahthlerini bulup çıkarmanın çok zor olduğunu ileri sürmüştür.

Ebu Reyve, ihtisara sahip olan hadislerin de ümmet arasında ihtilafa meydan verdiğini anlatmıştır.

Ebu Reyve'nin ileri sürdüğü bu durumları ondan bin küsür yıl önce yaşamış bir çok fakih ve muhaddis değerlendirmiş ve bu türdeki hadislerin durumlarını gözönünde tutarak, kendilerinden gerekli hükümleri istinbat etmişlerdir.

Ebu Reyve'nin verdiği misallerdeki farklı lafızların bulunması, tezat teşkil edecek bir manayı ortaya koymamaktadır. Ulemanın bir çoğu, mana ile rivayetin zaruret halinde caiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim eş-Şâfiî, İmam Malik, Ebu Hanîfe ve İslam fakihlerinin cumhuru, râvi manayı anlamışsa o zaman mana ile rivayet edebilir, demişlerdir.

Hadisin ihtisarı da ancak hadisin parçaları birbirine bağlı değilse, bir parçasını zikredip diğerini zikretmemek de, manaya zarar vermiyorsa o zaman caiz olur. Bunu da ancak âlim ve ârif bir kişi yapabilir, denmiştir⁸⁶.

Ebu Reyve, İsrâiliyât' a da değinmiş ve hadislerin arasına isrâiliyât'a dair bir çok şeylerin girdiğini, karıştığını iddia etmiştir. Ayrıca İsrâilî haberler nakleden sahâbe ve tabiîn'i kınamıştır.

Biz bu vesile ile İsrâilî haberlere İslam ümmetinin yaklaşımını kısaca izah edelim:

⁸⁶ el-Cezâiri, Tâhir, Tevcihü'n-Nazar, s. 315.

C-Hadiste İsrâiliyyât ve Mesihîyyât:

İsrâiliyyât, isrâili kelimesinin çoğuludur. İsrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa ve hadîse manasına gelir.

Istilâhî manası ise, İslama girmiş olan Yahudî, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse de aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve O'nun muasırları olan sahâbe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrâiliyyât kelimesinin içerisine girer.

İsrâiliyyât, sened ve metin bakımından sağlam, sened ve metin bakımından zayıf ve uydurma olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmaktadır⁸⁷.

Sahâbe ve tabiin'in içinde Hıristiyan ve Yahudî iken müslüman olup isrâili haberleri nakledenler vardır. Bu tür haberleri sahâbeden nakledenler şunlardır:

1-Abdullah b. Amr İbnü'l-As (ö. 65/684):

Kendisi Yahudi ve hıristiyan asıllı değildir. Ancak Yermük harbinde iki deve yükü tutarında Ehli Kılâb'a ait eserleri ele geçirmiş ve okumuştur. Bundan dolayı Ulema, kendisinden nakledilen mevkuf hadisleri alma hususunda titiz davranmış hatta çoğu zaman bunları almaktan sakınmıştır.

2-Temim ed-Dâri ve Mesihîyyât:

Yemenli bir Hıristiyan aileye mensup olan Temim ed-Dâri, hicretin dokuzuncu yılında müslüman olmuştur. O, aynı zamanda mescidde ilk kandil yakan kişidir. Müslümanlara, Hıristiyanlara ait haberleri nakletmiştir. Cessâse kıssasını Hz. Peygamber'e anlatan kişidir. Bundan dolayı Ebu Reyve başta olmak üzere bazı müellifler ona fazlaca yüklenmişlerdir⁸⁸. Mesihîyyât, Hıristiyanlığa ait haberlerdir. Bunları ilk defa İslama Temim sokmuştur. Bu sebeble Temim'in hiyanet içinde olduğunu söyleyenler olduğu gibi; bu tür ithamları kuvvetli delillerle reddedenler de vardır. Onun, Hz. Ali'nin hilafetinin sonuna doğru vefat ettiği rivayet edilmektedir.

Temim'in naklettiği ve Cessâse isimli hayvanın, Manastırda gördüğü eli ve ayağı bağlı Deccal'in varlığını bildiren haberin yaygın bir haber olduğu, Müslim'in eserine aldığı bilinmektedir. el-Buhârî ise

⁸⁷ Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrâiliyyât, s. 6-7 ; Ebu Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddîsun, s. 185, Beyrut tsz.

⁸⁸ Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrâiliyyât, s. 61.

bu rivayete yer vermemiştir. Aynı zamanda rivayetlerden olayı ihtisar etmesi sebebiyle Müslim'in nakletmesi, Müslim için bir kusur sayılmamıştır.

3-Abdullah b. Selâm:

Aslen Kaynuka oğullarından bir musevidir. Hz. Pegamber'e bir takım sorular sormuş ve aldığı cevaplardan memnun olması sonucu İslama girmiştir. Bütün müelliflere göre sikadirdir. Eski kitapları bildiği için kendisinden mevkuf olarak rivayet edilen hadisler hususunda titiz davranmak ihtiyata daha muvafık olacaktır. Aynı zamanda isrâiliyyât'ın İslami ilimlere girmesi nedeniyle bu sahâbeye yüklenmek doğru değildir. Bu tür haberleri tabiinden nakledenler şunlardır:

1-Ka'bu'l- Ahbâr:

Aslında Yemen yahudilerindendir. Hz Ebu Bekr veya Hz Ömer devrinde müslüman olmuş, Hicri 32 tarihlerinde 104 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Eski kitapların hemen hemen tamamını okumuştur. Bundan dolayı onun vasıtasıyla tefsir kitaplarına büyük oranda İsrâiliyyât girmiştir. Bir çok sahâbe tarafından, kendisine bu hususlarda itimat edilemeyeceği bildirilmiştir. Ka'b'ı bir çokları tevsik (doğrularken) ederken; Ebu Reyze' nin ithamları çok ağır olmaktadır. Kanaatimize göre, onun hakkında bu kadar ağır ithamlarda bulunmak yanlıştır. Ancak kendisinden rivayet edilen mevkuf haberler hususunda biraz daha ihtiyaklı davranmak lazımdır.

2-Vehb b. Münebbih:

Aslen İranlı bir aileye mensupdur. Hicri 34 tarihinde Yemen'de dünyaya gelmiştir. Ehli Kitab'ın rivayetlerini iyi bilen birisidir. Kendisi hakkında sika diye hüküm verenler olduğu gibi; yalancı diye hüküm verenler de vardır.

D-Müsteşriklerin Tesirinde Kalan Yerli İnkarcılar:

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gerek zatını gerekse hadislerini inkara ve tahrife kalkışan batı hayranı yerli bazı kimseler de ortaya çıkmışlardır. Bunların başlıca saldırdıkları mevzular şunlardır:

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çok evliliği, İslamın kılıçla yayıldığı iddiaları v.b.

Batıların tesirinde kalan bazı yerli yazarlar tek evliliği müdafaa etmektedirler. Batının fuhşiyatını kınamazlar da çok evliliği kınarlar. Bazı batı hayranı insanlar ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çok evliliği

mevzu edildiği zaman, O'nu bir beşer değilde bir melek olarak görmek isterler ve çok evliliğini kınamaya kalkışırılar. Emirlerine uyulma, fikirlerine uyma mevzu edildiği zaman da O'nu bir beşer olarak takdim eder yanılableceğini, neticede de her fiiline uymanın doğru olmayacağını savunmaya çalışırılar. Onların bu fikirleri ile kendi aralarında tenakuza düşükleri görölmektedir.

Bu tenakuza sahip fikirlere düşenlerden bir zavallı ve müfteri de Turan Dursun'dur. Çünkü fikirlerini, İslami kaynakları çarpıtarak ispata kalkışmıştır.

O fikirlerini tahrif ettiği naslarla isbat etmeye çalışmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in, Zeyd'in boşadığı Zeynep'le evlenmesini husbusundaki haberleri çarpıtmış ve yanlış olarak anlatmıştır. Halbuki bu olay, Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır⁸⁹. O, bu âyetleri tahrif ederek yanlış açıklamalarda bulunmuştur. Kadın haklarıyla ilgili olarak "... o kadınları dövün..."⁹⁰ âyetinin cümlesini ele almış ve bunu kadın haklarına tecavüz saymıştır. Halbuki âyetlerde dövmenin en son çare ve aileyi yıkmamak için baş vurulan son tedbir olduğu bildirilmektedir.

Hadislerdeki tahrifatı ise, delil olamayan ve bağlayıcılığı bulunmayan zayıf hadisleri ele almış ve bunlarla iddialarını isbata çalışmıştır. Bu konuyubiraz daha detaylı anlatmanın faydalı olacağı kanatındeyiz.

Hz.Peygamber (s.a.v.) 'in evliliğini mevzu eden rivayetlerin büyük çoğunluğu sahâbenin sözleridir. Sahâbenin sözlerine Mevkuf hadis denmektedir. Mevkuf hadisler, el-Buhârî'nin es-Sahih'inde bile vardır. Ancak mevkuf hadislerle istidlal vacip değildir. Turan Dursun, on yaşında iken annesi tarafından Hz.Peygamber'in hizmetine verilen Enes b. Malik'in yorumlarına dayanmıştır. Enes b. Malik, Hz. Peygamber'in hanımlarını bir ikinci vaktinde teker teker ziyaret etmesini cinsi ihtiyacı karşılamak için yapıldığını zannetmiştir. Halbuki o, Kur'an-ı Kerim'de de anlatıldığı üzere hanımları arasında sıraya riayet etmişti⁹¹. Hanımlarını teker teker ziyaret etmesi, seferlerden döndükten sonra hal ve hatır sorma, ihtiyaçlarını karşılama maksadına dayanıyordu, denmektedir⁹². Hatta daha açık

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim, el-Ahzab, 36-38.

⁹⁰ Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ, 34.

⁹¹ Kur'an-ı Kerim, el-Ahzab, 51-52.

⁹² el-Aynî, Umdetü'l-Kârî, III , 215.

olarak belirtmek gerekirse vakit bile buna müsait değildir. Turan Dursun, el-Gazzâlî'nin İhya'sından bir olayı nakleder. Olay şudur: Hz. Peygamber, torunu Hz. Hasan'ı her alışta altı kadını birden alıp boşadığını, bunu duyunca da o, yaratılışa ve huyda bana benziyor dediğini nakletmektedir.

Halbuki Hz.Hasan, hicretin dördüncü yılında dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in vefatında Hz.Hasan altı yaşlarında idi. Onun diğer tarifleri de böylece sahtekarlığını gizleyememektedir⁹³. Turan Dursun'un üç ciltlik bu eseri, iftira, noksan alıntı ve tahriflerle doludur. Süleyman Ateş, Gerçek Din Bu adlı eseriyle bu müfteriyeye karşı tafsilatlı cevaplar vermiştir.

E-İsrâ ve Miraçla İlgili Hadisleri İnkâr Edenler:

Mescid-i Haram'dan, Mescidi Aksâ'ya gecenin az bir kısmı içerisinde yapılan seyahata İsrâ denir. İsrâ olayları âyetlerle sabittir. Nitekim İsrâ ismi ile yâd edilen surenin birinci âyetinde, " Kulunu Mescidi Haram'dan, Mescidi Aksâ'ya kadar götüren (Zâtı Ecel ve A'lâ) (noksandan) münezzehtir (İsrâ'yı da gerçekleştirmeye kâdirdir)... " buyrulur⁹⁴. Bu âyeti kerime İsrâ olayını çok açık bir şekilde zikretmektedir.

Hz.Peygamber'in sahradan semaya çıkarılmasına Miraç denilmektedir. Miraç olayı da sahih hadislerle sabittir.

İsrâ ve Miraç'ı inkâr edenler iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımdakiler, harikü'lâde bir olayın gerçekleşmesini yani bir beşerin göklere çıkmasını imkansız telakki etmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de İsrâ olayının "Sübhân" (Allah (C.C.) noksanlıklardan beridir.) ile başlaması onlara cevap vermektedir. Yani Allah (C.C.), kudretiyle kulunu göklere çıkarmaya kâdirdir. Aynı zamanda "Sübhân" (Allah (C.C.) noksanlıklardan beridir.) ile başlaması, şaşkınlıkta kalanların hakkı bulmalarını temin etmektedir⁹⁵. İkinci kısımdakiler ise, hadiselerde kullanılan lafızların beşeri hususiyetler taşıdığını bir türlü anlayamamış ve buna takılıp kalmışlardır.

Hadisin bir takım teşbihleri ihtiva etmesi, olayın meydana geldiği zamandaki insanların anlayışlarına daha muvafıktır. Nitekim

⁹³ Ateş, Süleyman, Gerçek Din Bu, s. 31-32, İstanbul.

⁹⁴ Kur'an-ı Kerim, el-İsrâ, 1.

⁹⁵ Elmalılı, Hamdi Yazır, İlahî Din Kur'an Dili, V, 3144.

bir âyeti kerime de "Andolsun ki biz Kur'an-ı düşünmek için kolaylaştırmışızdır..." buyrulur. Hadiste de "İnsanlara aklı miktarı söz söyle" buyrulmaktadır.

İsrâ ve miracın kaç defa ve ne zaman, ruhla mı bedenle mi, yapıldığı hususunda ulema ihtilaf etmiştir.

Bazıları İsrâ ve Miracın bir gecede vuku bulduğunu söylemektedirler.

Hz. Peygamber (s.a.v.) arabın en ileri derece belâgat ve fesahate sahip bir edibidir. O, arabın bütün şivelerini biliyor ve her zaman edebî sözler söylüyordu. Arap dilinin özellikleri, Kur'an-ı Kerim'de ve O'nun sözlerinde vardı. İşte aynı şekilde İsrâ ve Miraç ile ilgili hadislerde de muhataplarının anlayacağı tarzda bazı tasvir edebî ifadeler kullanılmıştır. Bunun amacı, İnsan denen varlığın sınırlı anlayışlarından azamî derecede istifade ettirmektir.... Miraç ile ilgili hadisleri toplam 45 sahâbi nakletmiştir.

Miraç olayını bize bildiren âyet, hadislerde çeşitli tavsif ve tasvirler vardır. Hadislerden öğrenilen Miraç 'a dair tasvir ve tavsifleri, ruhi, dinî ve ahlakî vakuaları ciddiyetle müteâla etmek, asla bunları bir hikaye olarak ele almamak gereklidir. Ayetlerle sabit olan İsrâ'yı, sahih hadislerle sabit olan Miraç olayını önceleri müşrikler, sâpık fırkalar ve müsteşrikler inkar ederken; günümüzde ki bazı İslam dinine mensup ve bu alanda ilmi çalışma yapan kişilerin müsteşrikleri taklid ederek, inkara kalkışmaları hayret vericidir. Ancak âyet ve hadislerle sabit olan bir olayı kendisine müslüman diyen bir kişinin inkarı sadece kendisine zara verir ve aynı zamanda bundan da bazı kâlbinde fitne bulunanlar zarar görür. Fakat hiç bir zaman güneşi balçıklarla sıvamaya kalkışmak ve böylece de ışığını kesmek mümkün değildir.

F-Kendisiyle Amel Edilmeyen Bazı Hadisler

Bazı hadislerin sahih olmaları bilinmesine rağmen kendileriyle amel edilmemesinin bazı nedenleri vardır.

Bu nedenleri şu şekilde sınırlayabiliriz:

1-Bu tür hadisler kendisiyle amelde bulunmayan müctehide ulaşmamış olabilir.

2-Ulaşmış olmasına rağmen o müctehidin nazarında sahih olmayabilir.

3- O sahih hadisten daha kuvvetli bir delil bulunabilir ve onunla amelde bulunmaz, daha kuvvetli delille amel etmiş olabilir.

4-Sahih hadis onun yanında mensuh olabilir.

Daha başka makul sebepler vardır ve bütün bunlardan dolayı da kendileriyle amel edilmemiş olabilir.

Şimdi birazda İmâm Azam'a (ö.150/772) yönelik tenkitlere bir göz atalım. İbn Ebi Şeybe (ö. 235/857), bir fıkıh ve hadis mecmuası olan " el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr " adlı eserinin seksizinci cüzünde, İmâm Azam'ın 125 hadisle amel etmediğini söylemektedir (el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr, el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr, 8, 362-433).

Muhammed Zâhid el-Kevserî." en-Nüketü't-Târife" adlı eseriyle, İbn Ebi Şeybe'ye ilmi olarak cevaplar vermiş ve İmâm Azam'ın daha kuvvetli delillerle amel ettiğini ortaya koymuştur (en-Nüketü't-Târife,s. 42-43).

SONUÇ

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'e nisbet edilen haberlerin tümüne hadis denmektedir. Hadislerin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'le karışır endişesiyle İslamiyetin ilk yıllarında yazılamamıştır. Bilahare karışma ihtimali kalkmıştır. Bunun sonucu olarak sahabelerin bir kısmı duydukları hadisleri yazmışlardır. Bu hadislerin toplandığı yazılı sahifelere,ashab sahifeleri denmiştir..

Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan dahili kargaşalıklar ve daha bir çok sebepler muvacehesinde sahih hadislerin yanında mevzu (uydurma) hadislerde ortaya çıkmıştır.

Sahihleri mevzu (uydurma) olanlardan ayırt etmek için büyük gayretler sarfeden muhaddisler, başlıca sened tenkidi olmak üzere metin tenkidi ve daha başka ölçüler ortaya koymuşlardır.

Metin tenkidi bir ölçü olarak kullanılmış ise de; diğer ölçüler kadar yaygın olarak kullanılmamış, ölçü alınan prensipleri diğerleri kadar nelleşmemiştir. Bunun için de zamanımızda bilhassa müsteşrikler bu ölçüyü ele alarak hadislere yeni iftiralarla saldırmak istemişlerdir.

Metin tenkidinde ölçü alınan esaslar başlıca dini naslar, aklın bedihî prensipleri, kesin ilim ortaya koyan müsbet ilmin esasları ve diğer kesin ilim ifade eden kaide ve esaslardır.

Bir hadisin sıhhatini tesbit ederken, onu mezkûr esaslarla karşılaştırmadan önce ele aldığımız ölçünün kesin ilim ifade edip etmediğini araştırmamız gerekmektedir. Zira adı geçen esasların herhalükarda kesin ilim ifade ettiklerini söylemek mümkün olmamaktadır. Mesela Kur'an'ın âyetleri sübutleri itibariyle kesinliğe sahip ise de, delâletleri itibariyle hepsinin kesin ilim ifade etmediği bilinmektedir. Müteşâbih âyetlerin manalarının ihtimali olması, anlatmak istediğimiz durumun en bariz bir misalidir. Aklın prensipleri de bunun gibidir. Hangi akıl ve onun prensipleri kesin ilim ifade eder ve ölçü alınır ? sorusuna farklı cevapların verildiği bilinmektedir. Müsbet ilmin esaslarının da durumu aynıdır. Batı âleminde kesin gözüyle bakılan bir takım prensiplerden sonradan vaz geçildiği bilinmektedir.

Bu durumda yapılacak şey, mezkûr esaslara muhalif görülen hadisleri, mevzu telakki edip atmamak, zâhiren görülen muhalefetin izahının olup olmadığını diğer bir ifade ile hadiste görülen işkalin izalestinin mümkün olup olmadığını araştırmak gereklidir. Ayrıca ele alınan tenkid esaslarının sağlamlığını da tesbit etmek şarttır.

Netice olarak bu gibi hususlarda aceleci olmayıp, günümüzdeki ilmi gelişme ve çalışmaları göz önünde bulundurmamak lazımdır. Bütün araştırmalara rağmen herhangi bir hadisle amel etmek mümkün olmazsa dahi; o hadisin sıhhati hususunda tevakkuf etmenin, izahını da zaman ve zemine bırakmanın daha uygun olacağının kanaatine varmış bulunuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Akfırat, H. Osman, Erenlerin kalb Gözü (trc. Ali Arslan), İstanbul. tarihsiz.
- Asım Efendi, Kamus Tercümesi, I-IV, İstanbul 1305.
- Atay, Hüseyin, Kur'an Araştırmaları, Ankara 1993.
- Ateş, Süleyman, Gerçek Din Bu, İstanbul, 1992.
- Avvâme, İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü (trc. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul 1980.
- Aydınlı, Abdullah, Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis, İstanbul 1986.
- el-Aynî, Umdetü'l-Kâri, I-XXV, Beyrut, tsz.
- el-Azemî, Muhammed Mustafa, Dirasâtün fi'l-Hadisi'n- Nebevî, Beyrut 1992. cilt I-II
- el-Azemî, Muhammed Mustafa, Menhecü'n-nakd inde'l-Muhaddisin, Riyad 1982.
- Bakan, Tevhid, Ashâbın Adâleti (Basılmamış doktora tezi), Erzurum 1993.
- Bayraktar, İbrahim, Edebi ve İlmi Açından Hadis-i Nebevî (Bkz.Kelam İlminde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi Risâle), İzmir 1993.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, İstanbul 1967.
- el-Buhari, I-VIII, İstanbul 1315.
- Bulaç, Ali, İlim Sanat Dergisi, İstanbul 1986.
- Çakan, İsmail Lütfi, Anahatlarıyla Hadis, İstanbul 1981.
- Çakan, İsmail Lütfi, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul, 1982.
- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1985.
- Çakan, İsmail Lütfi, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İstanbul 1989.
- el-Cezâiri, Tâhir, Tevcihü'n-Nazar, Beyrut tsz.
- Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I-II, Beyrut, tsz.
- Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 1981.
- Ebu Davud, Sünen, I-V, Halep, 1969.
- Ebu Reyve, Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması (trc. Muharrem Tan), İstanbul 1988.

- Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (trc. Abdulkadir Şener) Ankara 1979.
- Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-Muhaddısun, Beyrut tsz.
- Ebu'l-Feyz, Mutabakâtu'l-İhtiraatı'l-Asrıyye, Afganistan tsz.
- Erdem, Hasan Hüsnü, Abdest Almanın Dış ve Göz Sağlığı Bakımından Önemi, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.
- el-Ezherî, el-Beşir, Tahzîrû'l-Müslimin, Beyrut, 1985.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I-IX, İstanbul 1971.
- Fazlurrahman el-Ensârî, İlimden Felsefeden Dine (trc. K. K.), s.14.
- eş-Şafîi, er-Risale, Mısır 1969.
- eş-Şâtibî, el-Muvâfakat, I-IV,
- el-Gazzâlî, Mahmut, Nakdu'l-Metin, Seyyideti, London 1990.
- el-Gazzâlî, İhyâü'l-Ulumiddin, I-IV, Mısır, 1970.
- el-Gazzâlî, İnançta Esas Ölçüler (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1987.
- Gülyurt, Muzaffer, Atatürk Üniv.ersitesi Dış Hekimliği Fakültesi, Erzurum, Misvakın Kimyevi Tahlili İle İlgili Yayınlanmamış makale.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi (trc. M. Sait Muılu), İstanbul 1972.
- Has, Polat, Peygamberimizden Günümüze Beslenme, İzmir, 1971.
- Hatiboğlu, Mehmet Sait, Gayb Haberleri, Ankara İlahiyat Fakültesi Ders Notları.
- Hatip el-Bağdâdî, Kitabü'l-Kifâye, Mısır 1972.
- Halipoğlu, Mehmet Sait, Hz.Aişe'nin Hadis Tenkidciliği, Ankara Üniv. İlâhiyat Fak. Cum. 50. yılı, c. XIX, Ayrı basım Ankara 1973.
- el-Hattâbi, Meâlimü's-Sünen I-IV, Beyrut 1991.
- Havvâ, Said, er-Resul, Beyrut, 1971.
- Hekim, Muhammed Tahir (trc. Hüseyin Aslan) Sünnetin Elrafındaki Şüpheler, İstanbul 1985.
- Hulî, M. Abdulazız, Miftahü's-Sünne, Beyrut 1983.
- İbn Arrâk, Tenzihü's-Şerî'a, Mısır. tsz.
- İbn Ebî Hâtim, Takdimetü'l-Marife li Kitabı'l-Cerhi ve'l-Ta'dil I-IX, Beyrut, 1952.
- İbn Esir, en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis, el-Mektebetü'l-İslamiyye, I-V, 1963
- İbn Fürekan, Müşkilü'l-Hadis, Beyrut, 1985.

- İbn Hacer, Fethü'l-Bâri, I-XXVII, Mısır, 1959.
- İbn Haldun, Mukaddime, Bağdat, Ofset Baskı.
- İbn Kayyim, el-Menârü'l-Münif fi's-Sahihî ve'd-Daif, Halep 1970.
- İbn Kayyim, Zâdü'l-Maâd, I-IV, Mısır, 1970.
- İbn Kesir, Tefsirü'l-Kur'ani'l -Azîm, I-IV
- İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis, Beyrut 1973.
- İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, I-XIV, Beyrut 1968.
- İbn Melek, Şerhu'l-Menâr, İstanbul, Ofset. tsz.
- İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr, İstanbul, 1309.
- İlahi Zahir, İhsan, İslam Dünyasında İngiliz Emperyalizmi (trc. Arif Aytekin), İstanbul 1985.
- es-Sibâi, es-Sünnetü ve Mekânâtühâ Beyrut, 1978.
- Kadî, Ahmet, İlaç Yerine Çörek Otu (çev. Yunus Kaan Turuvalı), Zafer Dergisi, Ekim, 1989.
- Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, Ankara, 1975
- Karaman Hayrettin, İslâmın Işığında Günün Meseleleri adlı kitabı, Makale adı: İslâm Hukukunda Zaruret Halli, İstanbul, 1978.
- Karaman, Hayrettin, Hadis Usulü, İstanbul, 1976.
- el-Kardâvi, Sünneti Anlamada Yeni Yöntem (trc. Bünyamin Erul), İstanbul 1991.
- Kâsimi, Kavâidu't-Taahid, Halep, 1966.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, İslam Araştırmalarında Usul, Ankara 1976. Müslim, es-Sahih, I-V, Beyrut, tsz.,
- Koçkuzu, Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, İstanbul 1983.
- Koçkuzu, Ali Osman, Rivâyet İlimlerinde Haberi Vâhit, Ankara 1980.
- Koçyigit, Talat, Hadis Usulü, Ankara, 1975.
- Köksal, M. Asım, Hz. Muhammed ve İslamiyet, I-XIII, Ankara 1966.
- Kırbasoğlu, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, Ankara 1993.
- Leknevi, er-Ref'ü ve't-Tekmil, Halep 1968.
- M. Accac, el-Hatip, el-Muhtasarü'l-Veciz fi Ulumi'l-Hadis, Beyrut 1987.
- Ma'lemî, Abdurrahman, el-Envâru'l-Kâşife, Kahire 1378.
- Maurice Bucaille, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an (trc. Suat Yıldırım), tsz.
- el-Mavsili, el-İhtiyâr, Bağdat tsz.
- Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih Tercümesi, I-XII, Ankara, 1961.
- Nurettin İtr, es-Sünnetü'l-Mutahhare, Halep, 1986.

- Polat, Selahattin, Hadiste Metin Tenkidi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1989.
- es-Saâti, Abdurrahman, el-Felhu'r-Rabbâni, I-XXV, Beyrut tsz.
- İbnu's-Salâh, Ulumu'l-Hadis, Halep 1966.
- Santoprak, O. Zeki. Deccal, İstanbul 1992.
- es-Suyutî, Esbâbü Vürudî'l-Hadis, Beyrut 1988.
- es-Suyuti, Tedrîbu'r-Râvi, I-II, Mısır 1966.
- et-Tirmîzi, es-Sünen, I-V.
- et-Tirmîzi, Kitabu'l -İlel.A.M.Şakir'in tahkiki ile es-Sünen'in sonunda basılmıştır.
- eş-Şâtîbî, el-Muvâfakât, I-IV. Beyrut, t. siz.
- Togan, Zeki Velidi, Tarihte Usul, İstanbul 1985.
- Topaloğlu, Bekir, Kelam İlmi, İstanbul 1985.
- Türkiye Gazetesi Sağlık Ansiklopedisi, Tercüman Yayınları.
- Yüksel, Emrullah, Amide'de Bilgi Teorisi, İstanbul, 1982.
- Yıldırım, Suat, Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, İstanbul, 1983.
- Zakzuk, M. Hamdi, Oryantalizm, İzmir 1993..